

З ПІСНЕЮ ЧЕРЕЗ СВІТ

ІЗ "ЩОДЕННИКА" О. КОШИЦЯ

ЧАСТИНА II

Осередок Української Культури й Освіти

1970

diasporiana.org.ua

PETRO MATULA
8600 BUCKHANNON DR
POTOMAC MD 20854

З ПІСНЕЮ ЧЕРЕЗ СВІТ

From the Diary of Oleksander Koshetz and His Ukrainian Choir

PART II

Ukrainian Cultural and Educational Center

1970

З ПІСНЕЮ ЧЕРЕЗ СВІТ

ІЗ “ЩОДЕННИКА” О. КОШИЦЯ

Г

ЧАСТИНА II

сраїнської Культури й Освіти

1970

За редакцією д-ра П. Маценка

Edited by Dr. P. Macenko

PRINTED IN CANADA

Printed by the New Pathway Publishers Ltd.,
184 Alexander Avenue, Winnipeg, Man.

БІД РЕДАКТОРА

Осередок Української Культури й Освіти цією книжкою продовжує видання творів Олександра Кошицького “Спогадів”, а 1952 р. перший том “З піснею згрез ця. Раніше (1947-48 рр.) Осередок УКО видав два томи світ” із “Щоденника” О. Кошиця про славетну концертну подорож Української Республіканської Капелі по Європі.

Ця книжка — це другий том про подорож УРК по Європі перед виїздом її до Америки. Редагуючи цю книжку, в першу згергу дбалось про затримання мови автора. Де-не-де довелось усунути імена й прізвища тих людей, які щз живуть, або із пошани до їх громадської дії вже в наш час.

“З піснею через світ” — історія внутрішнього життя в Капелі доби революції й тому гитагї зрозуміють гитаюги, як революція обнижувала гідність людей. Кошиць писав: “Тоді тільки ті, що колись гитатимуть ці мої записки, зрозуміють мене, як невимовно тяжко було працювати в Капелі, і потім з тим складом людей показувати світові надзвигайну красу нашої пісні, як великого документа історії культури українського народу”.

О. Кошиць з великої любови до народної пісні й бажання показати її в усій красі світові, витримав всі зловживання капелян, їх революційну дикість, урази, приниження, щоб уторувати українському імені дорогу у великий світ. І він, знеможений, із слабим серцем переміг. Читаймо застинку рецензії у “Correio Paulistano” 16. 9. 1923, Бразілія: “Український Хор — це велика новина і така новина, про яку наша естетика ніколи не мріяла. Це одна з тих маніфестацій краси, яка входить немов таємний струмок у душу і в ній розливається е-

селковими хвилями, чудовими, витонченими, але схопними. Екстаз божественности, мовганка величі і разом з тим красномовність заповнили нас і накиннули нам свою волю, свою слухність; і навіть не знаємо, у які світи заносять нас оті дивні голоси, що загаровують нас, нагрі якась незнана оркестра. У нас зникає всяке матеріальне розуміння про релігії і натомість привиджується візія нерсального, що дає натхнення ніколи перед тим негуваних емоцій, і ніколи не пережитих погувань”.

Такий зміст книжки. Великий поет, друг О. Кошиця, Олександр Олесь видав (1907 р.) свою збірку поезій “З журбою радість обнялась”. Цей крилатий вираз міг би бути найкращою назвою книжки О. Кошиця: в ній журба через незамовиті переживання в Капелі і велика радість з доконаного. Читачі про все те прозигають в книжці.

Вересень 1969 року.

Павло Маценко,
редактор

ЧЕХІЯ — ПОЛЬЩА

7-го серпня 1920 р. Троїцький і Кучерів виїхали з Берліну до Чехії в Турнов, де нас чекала Капеля. В дорозі ми терпіли багато від спеки. На 6. VIII. був замовлений концерт, так що мені, ще не зовсім здоровому, довелось почати роботу. Концерти треба було починати для прожитку, чекаючи в той час відповіді від українського уряду про ліквідацію Капелі чи про продовження роботи.

Замовлено було вісім концертів по чеській провінції: в Турнов, Семіла, Нова Пака, Гожіце, Млада-Болеслава, Ічин по одному і в Дойч-Габель (Німецьке Яблонне) два концерти. Особливо гарне прийняття було в Яблоннім від інтерновансі там частини Галицької Армії. Тому, що не було програмок, довелось мені самому пояснювати текст і так вийшов концерт-лекція. Успіх був надзвичайний і збір повний — 8.600 чеських корон за два концерти. Після концерту старшини урядили нам вечерю. Було помпезно й балакливо. Але все ж у всіх їхніх промовах, таких лагідних та щирих, відчувалась якась фальш і ворожнеча до наддніпрянців. Та треба бути справедливим, вони якнайщиріше дбали про нас і виявили до нас надзвичайну увагу, підшукали для нас помешкання і мило з нами поведились. Взагалі там почувалось би добре, коли б не деякі дрібнички їхнього внутрішнього життя, до якого ми не мали права торкатись, але вони інколи відбивались на нашому настрою. Наприклад, в таборі було декілька наддніпрянців (прізвищ їх не пам'ятаю), яким хотілось нас прийняти по рідному. Вони улаштували для нас прогульку за місто до якогось ставу, де

був ресторан. Там ми сиділи, пили пиво, розмовляли й голосно сміялись. На другому кінці залі за столом сиділи якісь старшини й косо приглядались до нас. Потім виявилось, що вони шпигували... На вечері, підчас промов, вискочив якийсь галицький "чотар" і почав ганьбити своє начальство: що воно стоїть осторонь від простого жовніра, не дбає про нього, не єднється з ним, не творить злуки між вищими й нижчими, не має демократизму, який в той час так потрібний для армії, а "попиває гербатку в сальонах" та гне стару австрійську офіцерську лінію і т. д. Його зараз же вивели, а потім арештували і я одержав від нього листа з проханням засвідчити, що він нас, як гостей, не ображав, бо його мають за те віддати під суд. На другий день перед виїздом Капелі він підійшов до мене на залізничному двірці, я взяв його під руку і повів до генерала. Не маючи права вмішуватись в подібні справи, але бажаючи визволити хлопця з халепи, я підійшов до генерала в присутності других старшин. Дякуючи генералові за гостинність, засвідчив, що ми зовсім не прийняли промови п. чотаря на свій рахунок і нічим не уражені. Звертаючись до чотаря, я прохав у нього вибачення, що помимо волі спричинився до його неприємності. Потім я мав від нього листа з повідомленням, що моя маленька хитрість дуже допомогла йому.

В той час вернувся від Петлюри Базилевич. Виявилось, що Чайківський вже побував (після звільнення його з хору) і "розблагівистив" там, що Капелі вже немає і вся справа впала. Зайцев, що тепер керував Міністерством мистецтва (від якого залежала одна однісінька Капеля), був ображений, що не звертались спершу до нього, а безпосередньо до вищої влади. Але хто ж знав, що на колії Станиславівської залізниці існує Міністерство українського мистецтва в особі Зайцева! До того ж він сам, маючи в своєму завідуванні ЄДИНУ КАПЕЛЮ, за цілий рік і чутки про себе не подав. Виявилось, що про свою інституцію і її стан він не мав

найменшої уяви і Базилевичу приходилось довго його переконувати, що Капеля існує.

Прийняття Базилевича у Петлюри було коротке. Він існування Капелі не припинив, а призначив 350.000 польських марок для неї і висловив бажання, щоб Капеля їхала до Скандинавії та Італії. А на які гроші? Може на ці польські марки, які Зайцев переписав на себе, обіцяв вислати їх Капелі телеграфічно до Праги і вже два тижні мовчить? Правда, що Базилевич привіз листа від Петлюри до Барановського в цій справі, але ми знаємо, що це називається "стріляти з пушки на горобців". Час іде, грешей на життя хор не має... Зайцівські гроші десь, мабуть, блукають по поштах, перспектив ніяких. Здається, що прийдеться самому їхати до Отинії і поставити питання рубя: або нас розв'яжуть, або дають гроші і посилають знову кудинебудь. Якби не було вже влади, то я знав би, що робити, а так... "І б'ють і плакати не дають".

Наші "внутрішні справи" в Капелі і без Приходька посувались по його рейках вперед. Це почалось ще до мого приїзду з Берліну і знову через того ж Тучапського. Колодіївна і її приятель Андрієвський підняли проти нього похід на тій підставі, що тепер всі працюють на себе, що держава припинила нам утримання і професор співу нам не потрібний. Відчувався брак вказівника, що поділяв би ролі і якого д. Приходько так і не встиг уложити за весь час свого безславного і непотрібного існування в Капелі. Андрієвський почав укладати той вказівник і створив таку "будівлю", що й здоровий глузд поставив під точку запитання. По тому вказівникові виходило, що Капелі в першу чергу був непотрібним Тучапський, що всі працюють однаково і тому утримання повинне бути однакове, починаючи з Андрієвського й кінчаючи шефом Капелі і т. д. Але несподівано справи повернулись цілковито в другий бік і прийняли такий вигляд, як я думав раніше: Рада Капелі зостається радою з двома представниками від

хору, а Тучапський, щоб не бив байдаків — адміністратором.

А ужгородська компанія в числі 15 осіб (з тих 20-ти, які лишили Капелю), оголошує в тамошніх часописах, що приїхала “Українська Республіканська Капеля” під орудою М. Рошахівського і дає концерти. Прийшлося написати до тих часописів спростування, що Капеля існує і концертує в Чехії. На це з’явилась замітка Кирчіва в “Прикарпатській Русі” (здається), де, звичайно, вилаяно мене, що не приїхав до Ужгороду з усією Капелею і радиться мені на карпато-руським “язичії”: “не міняти дірігентської палички на письмєнецькое перо”. Та замітка мала цікавий заголовок: “Пан дірігент пробуєть писати”. А про спів ужгородської “капелі” писалось так, що “не можна було спостерігти, хто то співав — “ач янголі, ач капеля”. Дійсно, — хор з “янголів-кур’єрів”. Про “менажерство” Приходька в Ужгороді я довідався вже потім з їх паперів, які вони посилали до уряду і про які я потім оповім.

Несподівано одержав листа від Макаренка (члена Директорії), в якому він посилав мені своє благословенство і різні побажання, щоб берегти своє здоров’я, і пам’ятати, що я є “громадське добро”. Це, мабуть, відповідь на мого листа з Брюсселю. Я йому відповів, що нам потрібні не “благословляючі маніфести”, а гроші, бо Капеля через два тижні розбіжиться. Відповіді, звичайно, не було ніякої. А про Зайцівські гроші ні слуху, ні духу. Прийдеться самому їхати до уряду. (Турнів 4. 9. 1920 р.)

В ПОШУКАХ РЯТУНКУ І ПРОТИДИ

5-го жовтня 1920 р. я і Троїцький виїхали до С. В. Петлюри, а 7-го були вже в Тарнові. Що ми натерпілись за цю подорож, розповісти не можна. Переїхавши чеський кордон, ми попали в країну “іронії й мільйонерів”. Порядки — польські, потяги йдуть іронічно, гроші літають, як полова, а над усім цим бруд, галас і у другій клясі потягу воші...

Приїхали ми до Тарнова о 2-ій год. ночі і почали на візнику в пошуках готелю блукати по темному місті. Нічого не знайшли, змучились до нестями, вернулись на двірці чекати ранку, сидючи за столом. Тут ми випадково познайомились з якимись українськими старшинами і один з них погодився довести нас до якогось гуртожитку, звідкіль сам тільки що виїхав. Забрали ми свої валізи в руки і вже пішки потяглись по темних та брудних вулицях до того гуртожитку. Там, в страшному бруді, на долівці, або на дошках, серед блох і всякої мерзоти, спали й жили якісь урядовці з полковником Осмолівським на чолі. Цей останній виявився дуже гарною й симпатичною людиною. Переночували й ми тут, підклавши під голову кулака.

Ранком Осмолівський почастував нас чаєм, якого тут же на примусі зварив. Потім ми пішли до готелю “Бристоль” до міністерства закордонних справ і там довідались, що вечером їде до Станиславова начальник “Блакитного хреста” Сивошалка з представниками. Вони запросили і нас їхати з ними. Ми скоренько дістали “подружжя” (дозвіл на нічний потяг) і почали чекати вечера. В межичасі я з цікавості зайшов до нашого міністра І. Огієнка. Зустрів він мене радо, але виявилось, що Чайковський його вже “поінформував”. (Де тільки ця зловорожа людина не побувала?!) Довелось міністрові розповідати про все по порядку.

Міністр почав словами: “Справу зробили добре і пора її вже закінчити”, і несподівано закінчив: “Треба їхати до Італії. Можете цілком покладатись на мене, я в Раді міністрів буду вам допомагати”. Було смішно, пригадуючи його відношення до Капелі в Кам’янці.

Зійшовши в канцелярію Міністерства Закордонних Справ, я був дуже здивований — за столом сидів і урядовав наш Чайковський! Він, побачивши мене, не знав що робити. А Сірополко, зустрівши мене, оповідав, що цей добродій скрізь, де тільки можна, доповідав про розвал Капелі і т. д. Обвинувачував мене і робив це якнайкраще.

Увечері ми виїхали до Станиславова. Зупинились на день у Львові. На другий день вранці були в Станиславові. Вражіння було дуже приkre. Козаки, старшини, тіснота, дорожнеча, бруд, пияцтво й інші приємності запілля. Про помешкання не можна було й думати, а польська команда не пускала до міста, бо у нас був пропуск тільки до Отинії, в Ставку. Випаково ми зайшли до українського коменданта міста полк. Шуляїва. Прийняв нас гордо й пишно, але наказав дати нам кімнату. Розпоряджався певно й коротко. А коли я лишився в його кімнаті сам, він почав сміятись, питаючи мене: “Ви мене не пізнаєте? Я ж грав у вас на вашому концерті “Гобелени”! Виявилось потім, що він музикант з оркестри І. Захарова. В готелі нам дали кімнату з одним ліжком без білизни й світла, але й це було добре, хоч дах над головою мали.

Почалась їзда в Ставку. Перше враження було жахливе. Міністри й урядовці жили у вагонах 3-ої класи, в “теплушках”. Одягнені в невідомо що, сплять на дошках, їдять бозна що.

Отаман (С. Петлюра) був радий мене бачити, розпитував про все і знає на пам’ять не тільки всі рецензії, а й найдрібніші справи нашого життя. Про розпуск Капелі й говорити не хоче, а посилає її до Польщі й Італії. Я їздив до Отинії п’ять днів і за ті дні приглядався до

обставин, в яких він живе і до тих людей, які його оточують. Кожного разу до обіду в його вагоні збиралось коло десять людей. Обід був дуже простий і без жодних алкогольних напитків, була одна вода.

Моя справа була така: треба було мати доповідь Кабінету міністрів про стан хору й чекати потім рішення, чи бути Капелі, чи ні. Довелось чекати міністра закордонних справ Ніковського, або внутрішніх справ Саліковського, бо не було кворуму. Нарешті приїхав Ніковський. Я доповів про стан Капелі й просив розпустити її, або дати грошей та відповідні інструкції. За пів години вирішили дати два мільйони польських марок і рушити Капелю до Польщі. Але одна справа наказати, а друга виконати. Про це виконання скажу нижче, а тепер зверну увагу на прихоськівську групу, яка й тут давала себе відчувати.

ДІ ПРИХОДЬКІВЦІВ

Я довідався, що не тільки О. Пеленський з Чайковським “працювали”, так би мовити, на місці, але і з Ужгороду йшла посилена кампанія проти нас. Ті панове начешили на себе марку Української Республіканської Капелі (так би мовити, анулюючи нас), почали з того приводу писати про нас в тамошніх часописах різні нісенітниці та рішили знищити нас в очах уряду і так перебрати на себе нашу ролю.

Почалось бомбардування уряду різного роду писаннями, які мені пощастило здобути для свого архіву в оригіналі. Найтиповіші з них подаю тут без змін. Коментарів вони не потребують. Я певний, що це один з цікавих і характерних документів доби*). Оригінали я заховав для історика Капелі.

Ось ці документи:

До Головного Отамана У.Н.Р.

Симона Петлюра.

Підписані члени Української Республіканської Капелі, зорганізовані в Муз.-драм. т-во “Кобзарь” для культурної роботи на Підкарпатській Україні мають за честь подати до відома:

- 1) В наслідок скрутного фінансового становища Укр. Респ. Капелі в Берліні, взяли верх темні й ворожі для українства елементи і почали скандалити (спроба зірвання концерту, фальшування документів, чорносотенна агітація між німецькими робітниками, спекулятивні таємні переговори, публічні скандали, насильства, лайки, плювання в очі, акти терору над представниками уряду і т. д.
- 2) Проти такої дискримінації української справи за кордоном ідейна свідома частина капелі піднесла протест.

*) Це і подібне про внутрішнє життя в У. Р. Капелі подається для істориків, для характеристики доби, діячів і обставин того часу. — Редакція.

- 3) За те "Рада капелі", яка йшла на руку ворожим і шкідливим елементам, пімстилась в той спосіб, що в найкритичнішому моменті виключила з капелі невинуватих собі "націоналістів" (як нас згирдливо називано) і так: а) одних б'ючи то за скороченням штатів, б) других підступно за те, що згідно із закликом Ради капелі: "подати заяву, хто куди бажає виїхати", — заявила готовість виїзду на Україну.
- 4) Звільнені опинились буквально на вулиці, бо Рада капелі не тільки не дала належних по закону ліквідаційних, але ще й каригідно затримала належні і запрацьовані добови і платню за минулий місяць, хоч в касі капелі знаходиться біля 40.000 німецьких марок в чужих валютах і біля 500.000 гривень. Ці гроші Рада капелі повезла до Турнова.
- 5) Фактичний наслідок розвалу капелі зараз такий: Одна частина У.Р.К. з п. Кошицем на чолі перебуває в Турнові і концертує по чеських курортах, друга частина перенесла свою працю туди, де її найбільше потрібно і працює зараз серед тяжких умов на культурній ниві "Підкарпатської України".

Подаючи це до Вашого відома, ми, як урядовці і як громадяни, протестуємо проти руйнуючої і дискредитуючої українську справу роботи Ради української капелі і її прислужників взагалі, а зокрема проти насильства і грабів Ради укр. респ. капелі над нами за нашу півторарічну працю.

Прохаємо:

- 1) Встановити карне слідство над Радою Капелі (п.п. Кошиць, Тучапський, Щуровська за вчинки протигромадського, протинаціонального і протидержавного характеру, стверджені навіть актом ревізії, яка відбулась з рамени посольства У.Н.Р. в Німеччині — (д-р Левицький).
- 2) Зліквідувати, або припинити дальшу шкідливу діяльність спекулянтів українською справою, які перебувають зараз в Турнові (Чехія) аж до покінчення слідства.
- 3) Взяти нас в оборону перед сваволею Ради капелі і пограбованням, а на випадок, коли Укр. Р. Капеля не буде зліквідована, зайняти якесь становище супроти нас в

можливих наказів, розпорядженнях, асигнуваннях і т. д.

- 4) Дати наказ відносно нашого забезпечення і директиви дальшої долі і роботи. Одномісячна праця на запустілій і занедбаній ниві Підкарпатської України дала величезні наслідки, але тяжкі матеріальні умови ставлять нас в безвихідне становище. За державою числиться борг біля 20.000 нім. марок на кожного артиста капелі, крім того 10.000 гривень, які Рада капелі затримала і не виплатила, і ліквідаційні, належні по закону тим, яких Рада капелі звільнила.

Маємо надію, що груба самоволя, безправність і безідейність не буде святкувати свого тріумфу і знайде слушний осуд.

Для перегляду подаємо список і громадський стаж тих артистів капелі, яких Рада виключила і які зараз концертами, виставами, співами по церквах, деклямаціями і т. д. працюють по селах і містах Підкарпатської України.

В список не входять ті звільнені артисти У. Р. Капелі, які по обставинам залишились в Берліні.

Адреса голови гуртка: Роман Кирчів, Ужгород і т. д.
Ужгород 18 вересня 1920 р.

Підписи:

Роман Кирчів, Остап Вахнянин, Михайло Рошахівський, Ганна Ватич-Кирчіва, Ніна Царгородська — писар, Л. Безручко, С. Гаєвська-Безручко, Ол. Пеленський, Л. Татарів, Н. Машкевич, К. Здорик, М. Приємська, М. Терпило, Катер. Рошахівська, О. Приходько, В. Радченко.

Список звільнених артистів У. Р. Капелі, працюючих на Підкарпатті:

- 1) Роман Кирчів, музич. критик, член-основник "Союзу укр. журналістів", співробітник "Воли", член т-ва "Просвіта", "Сокіл", "Січ", 1-го Укр. Нац. Хору в Києві, український січовий стрілець і др.
- 2) Остап Вахнянин, гімназ. учитель, член т-ва "Боян", "Бандурист", Укр. Нац. Хору у Вінниці, "Просвіти", укр. січ. стрілець і др.
- 3) Олександр Пеленський, кандидат адвокатури, член

культ.-просв. т-ва Галичини, член т-ва "Січ" у Києві, 1-го Українського Нац. Хору в Києві і др.

- 4) Михайло Рощахівський, студ. Київського укр. університету, член "1-го укр. нац. хору" в Києві і др.
- 5) Леонтій Безручко, студ. Київського укр. університету, член т-ва "Просвіта" в Бердянську, "1-го Укр. нац. хору" в Києві, січковий стрілець і др.
- 6) Леонід Татаров, член "1-го Укр. нас. хору" в Києві і др.
- 7) Ганна Ватич-Кирчова, лект. французької мови в Кам'янецькому університеті і др.
- 8) Ніна Машкевич, член "Просвіти", учителька ручних праць в гімназії, "Укр. нац. хору" у Вінниці і др.
- 9) Софія Гасвська-Безручко, нар. учителька, студ. Укр. держ. університету в Кам'янці-Подільським, член Укр. нац. хору там же і др.
- 10) Марина Терпило, студ. Київського укр. університету, член т-ва "Січ", 1-го Укр. нац. хору в Києві і др.
- 11) Катруся Знорик-Здориченко, студ. Вищих жін. курсів, член т-ва "Січ" у Києві, "1-го Укр. нац. хору" в Києві, Січовичка студ. хуреня і др.
- 12) Марія Приємська-Дніпрова, артистка театру Садовського, машиністка Музичного відділу, почесний член "1-го Укр. нац. хору" в Києві і др.
- 13) Ольга Приходько, гімназистка, член "1-го Укр. нац. хору" в Кам'янці.
- 14) Катруся Якуненко-Рощахівська, член "1-го Укр. нац. хору" і др.
- 15) Ніна Царгородська, студ. Київського укр. університету, член т-ва "Січ", "1-го Укр. нац. хору" в Києві, січковий стрілець і др.
- 16) Вікторія Радченко, студ. Київського укр. університету в Києві, "1-го Укр. нац. хору" і др.

Прийняті в члени т-ва "Кобзарь":

- 17) Михайло Біличенко, гром. діяч Катеринославщини, організатор укр. театрів по таборах в Німеччині і др.
- 18) Іван Трухлий з невиключених членів капелі у вересні ц. р.

(Підпису Ол. Приходька немає. О. К.)

Далі йшло прохання. Обрахувавши, які й де вони ле

концерти і що на кожного місячно припадало 190 чеських корон, а життя вимагає 800-1.000 на місяць, просять допомогти їм "значнішою субвенцією". Ще далі розповідається про "пограбування Радсю", про "державний борг" і др.

Підписана управа: Кирчів, Вахнянин і Царгородська.

На цьому цікавому папері написана рукою Петлюри резолюція:

"Толовноуправляючому Мистецтвом і Культурою. Для висновку. Гадаю, що цієї каламутної справи без вислухання другої сторони вирішувати не можна. Очевидно тут пахне тільки бажанням одержати гроші. Петлюра. 13. X. — 20.

Цей папірчик, який так голосно говорить про себе і про весь той хаос, що панував тоді в хорі, а також і про ті методи "музичної праці", які прищепив хорові п. Приходько, подарував мені Петлюра і був він для мене найкращою подякою від уряду за працю.

Прочитавши те "твореніє" — листа до С. Петлюри, — я не знав чому дивуватись: чи нахабству, чи брехні, чи безглуздю тієї нісенітниці, з під якої було видно прихоськівського хвоста. Було огидно й смішно. Поневолі пригадалось прохання блаженної пам'яті Івана Івановича сина Довгочхуна: "А того непотрібного дворянина Івана Никифоровича сина Перерепенка в тюрму забрати, руки й ноги в залізо закувати, і бивши батогами нещадно в отдаленії міста заслать і по сему моему прошенію рішеніє учинить". А сама в тому листі титуляція співаків Української Республіканської Капелі з додатком "і др." прямо чудова! Але цікаве в тому те, що ті люди вимагають ліквідації капелі, — в доносках цієї назви не вживається, — а в ужгородських оголошеннях зветься капелою: "Концерт Украинское Капели", "Народ" ч. 16 з 4. IX. 1920 р.; "Українська Республіканська Капелла в Берегсазе" у "Наука" 29. VIII, 5-го IX, 19-го IX — 20 р., у "Руська Нива" з 2-го IX і т. д.

Там їх вихвалюють таким "язичієм", від якого волосся на голові стає дуба: "Тот хор Украинское Капе-

ли співає, ач небесні анголи”, або: “тоту саму похвалу заслужили сесе славніи співаки и на сем концерте. Хотя и не хотя мусели одно и подвічі одспевати на жаданя публики, то есть тых что были на концерте”. “Тобыло щось чудесне, небесне... А в “Руськім Клубе” через капелу “живий культурний живот указуеся”.

Що це була за робота і її “блискучі наслідки”, як пише Кирчів в своєму доносі, видно з кореспонденції дописувача під псевдонімом “Турист” до американської “Свободи” аж 30-го жовтня 1923 р. (ч. 253). Як видно в Ужгороді нарешті розкусили всю цю компанію і її головного провідника Приходька. Подаю деякі цікаві уступи з того листа, який один варт всіх моїх записок.

“Листи з Підкарпаття”, ч. V-те: Характеристичне для культурницької праці тутешнього старшого брата так се те, що в ній головну роль відіграє не плян... як се повинно бути... а здебільшого гра випадку. (Це говориться про культурницьку роботу згаданої компанії. О. К.) Наприклад: десь по Європі тріумфально подорожує знаменита українська капеля О. Кошиця. Лаври славного диригента не дають спати декотрим особам у тій капелі (до речі мовити безпорадним бездарам): вони гадають, що не виключний талант диригента, а просто обставини і самий склад хору творять тріумф. Отже, чому саме п. Кошиць, а не я, скажемо, Олекса Приходько, адміністратор капелі і колишній церковний диригент у Чернігові, і не я Марія Приємська, писарка капелі й колишня артистка-хористка українського театру в Києві, — чому саме не ми дістаємо ті блискучі лаври, а тільки п. Кошиць?... Підбивається і настренчується супроти славного диригента ще кількох людей в Капелі і утворюється “совст”, що має диктувати голові капелі свої директиви. Утворюється неможлива для дальшої праці атмосфера, і в результаті славна капеля розвалюється. Упоєні своєю перемогою, п.п. Приходько і Приємська із своїми одно-

думцями опинюються в Ужгороді в шуканнях шматка хліба і тут розпочинається безсила й бездарна діяльність убогими концертами й театральними виставами...

Ще одна характеристична прикмета діяльності ужгородської “Просвіти” — це показовість, діяльність про людське око. Справді, коли б ви забажали познайомитись з тою діяльністю і зайшли для цього в канцелярію, то перед вами розгорнуть широчезну організацію... Де ж пак! Майте: 1) комісію Народного Дому... 2) музейну і бібліотечну... що мала в минулому році... аж 148 читачів... 3) літературно-науковий відділ... 4) музичну комісію, яка під проводом згаданого вже Герострата, Ол. Приходька, утворила такий “Русско-Національний Хор”, котрий без допомоги досвідчених співаків із театру не може нічого як слід проспівати, почувавши себе цілком безпорадним (твір людини, яка хотіла одібрати у славного Кошиця його заслужені лаври), 5) комісію поборювання алькоголізму... 6) організаційну... і т. д. Спитати: скільки примостилося там на тепленьких посадах? “Просвіта” створила важкий бюрократичний апарат з платними секретарями, писарями, адміністраторами, касієрами, машиністками, котрий на папері виконує накази платних голов, підголов, секретарів, членів, розсилає папери в свої філії, читальні, де їх читають такі ж голови та секретарі, та здебільшого кладуть “під сукно”...

Як живий встає переді мною Приходько з його гуртом та їх “праця”. Так схарактеризувати його, як невідомий дописувач, ніхто не зміг. Все те, що люди могли з подіями в Капелі пояснювати “конкурентією”, прийняло свій натуральний вигляд. Я мав повне задоволення.

Подаю тут і другого листа, якого “Рада капелі” дістала в Берліні, коли хористи вимагали ревізії праці Приходька:

До Ради Української Республіканської Капелі.
Постійними інтригами, ще з самого Києва, проти Го-

повного Диригента, інсинуаціями чи то проти окремих членів Капелі, чи цілих груп її, небажання використати творчі сили Капелі, а навпаки нехтування постанов комітету і загальних зборів громади Капелі, образами капелян словесно й листовно, жонглюванням нашим національним почуттям і свідомістю, сіянням неспокою між членами Капелі, розділенням її на два табори — ліпших і гірших (листом до громади Капелі в Парижі), недбайливістю про своєчасне забезпечення капелі грошми; незаконною, безсистемною, противною цілі витратою грошей (їждження по Швейцарії), персональне підписання не вигідних для Капелі контрактів; небажання дати які небудь правові норми служби в Капелі, витратою, заснованою з ініціативи комітету співробітників Капелі, “залізного фонду” на поворот Капелі в Україну, злочинним повідомленням Капелі про висилку грошей — “завтра починаю висилати гроші” (з телеграми п. Приходька), котрі не висилались, — п. Приходько довів Капелю до а) повної дезорганізації, як державної інституції змішанням компетенцій окремих членів адміністративного апарату і до б) повного фінансового краху: Держава винна кожному члену Капелі коло 6.000 фр. франків. З 20. III. 1920 р. почалась нерегулярна виплата добових, а з 2. IV. видача добових припинена через що співаки, не маючи чим платити за прожиття, примушені продавати свої речі.

Можна сподіватися великого скандалу для так добре відомої в Європі української інституції, а тим самим і для української справи.

Взявши на увагу все вищесказане, констатуємо:

а) Велика доля вини в передчасній припиненні праці Капелі в Європі і в скандальній ліквідації її, як державної інституції, падає на п. Приходька.

б) Уважаємо необхідним в інтересах української справи до остаточної ліквідації Капелі, призначення контролю над працею п. Приходька.

в) Просимо Раду капелі з преставниками від спі-

ваків Капелі для ревізії всієї діяльності п. Приходька в Капелі.

Підписали: Олекса Чехівський, Микола Костецький, Андрій Педа, А. Артем'єва, Н. Гордаш, Г. Дяченко, Х. Литвин, Н. Чорна, С. Аверьянова, Л. Троїцький, В. Судак, В. Пасько, М. Кучерів, П. Стеценко, А. Антоновичева, З. Чехівський, О. Курчинський, О. Кізіма, Г. Леонів, В. Туркало, М. Петренко, Б. Базилевич, Брень і Чавдарів.

Берлін, 12-го квітня 1920 р.

З цих листів видно, які пишні овочі вирости з Стеценко-Приходьківського насіння, який дух від них пішов по всьому світу і як приємно та легко було працювати в цьому "вертограді". Зараз пишу про все те і сам собі дивуюсь: якої надлюдської сили треба було, щоб переживати цю атмосферу, та ще й давати в тих умовах максимум мистецького напруження й творчості. А головне, що такий стан тримався до самого кінця існування Капелі, хоч інколи й мінялися способи.

Слава Богу, що все минуло!

ХОДЖЕННЯ ЗА ГРІШМИ

Вертаючись до оповідання, я в ньому торкнувся справ, які можуть виглядати уразливими і часом незрозумілими для людей, які живуть в нормальних обставинах. Але, я розповідаю про добу революції й війни на чотири боки.

Асигновка була зроблена, Отаман (Петлюра) навіть дав наказ писати ужгородцям, щоб не вживали назви Української Республіканської Капелі і, здається, все було залагоджене... Але тут то й почалось найголовніше: ходження в пошуках за міністром Зайцевим, головноуповноваженим в справах мистецтв і культури. Треба було його підпису на асигновці та щоб затвердив розклад платні капелянам та нову інструкцію. Але це хлоп'я, що стало головноуповноваженим по мистецтву (що стосувалось однієї Капелі), було одноразово і якимось фронтовим режисером, редактором-коректором, інформатсром, агітатором і прочая й прочая. Жив він чогось в потязі ген. Омеляновича-Павленка, причепив собі до паса ножика, їздив на фронт в потязі генерала, вічно кудись поспішав і знайти його було тяжче ніж голку в піску чи соломі. Досить сказати, що за дев'ять днів пошуків ми випадково трапили його у радника міністерства закордонних справ Гієронімуса, у якого він ночував і "не встиг на генераловий потяг". Тоді він, хотів чи не хотів, підписав асигновку на один мільйон польських марок (другий ми повинні були дістати по приїзді до Польщі). Підписуючи асигновку, він помилився, не знаючи на кого переводяться гроші, поправляв, а врешті не виставив параграфу й числа кошторису (пар. 5 ч. 2), куди повинні бути виписані ці гроші у витратах. Параграфу не виставив, не знаючи його.

Нарешті після довгих суперечок з контрольними та різними фінансовими пацюками, утомлюючого хо-дження-блукання по різних інституціях (з вагона у вагон), ми отримали на руки ті 350.000, які Зайцев повинен був давно вислати нам до Праги, і ми вирушили за мільйоном до Тарнова. На цей раз пощастило — ми їхали з міністром закордонних справ Ніковським у його вагоні.

В дорозі я добре познайомився з ним і він прямо зачарував мене. Такої ясної, розумної, делікатної, цікавої людини мені не доводилось зустрічати не тільки між українцями, а взагалі між людьми. Правда, у нього помічалась певна доля кокетування, але це не шкодило, а навіть було йому до лиця.

В розмові з ним виникла думка перебрати капелю до міністерства закордонних справ, як орган пропаганди. З одного боку це могло дати більш широкі перспективи, але зв'язувало б нас остаточно по руках і потопило б в політиці, яка є смертю для мистецтва і від якої ми з Тучапським мріяли визволитись. Та я був спокійним, бо знав, що всякі міністерські розмови — то тільки розмови і що визволення може бути тільки через приватні контакти.

По приїзді в Тарнов знову почалась тяганина із Зайцевським параграфом. Ми якось перемогли, одержали гроші і з тим почались нові труднощі з переводом їх за кордон в чеській валюті. Виявилось, що через ворожнечу Чехів і Поляків, чеської валюти дістати офіційно не можна, а на "чорній гелїді" вона стоїть дуже високо. А нам треба було мати чеські корони. Почалась біганина за коронами.

Капеля сидить в Турнові без грошей, а я обіцяв урядові через три тижні бути з концертами у Варшаві. Ще в Станиславові я прийняв до Капелі співаків, в сопрани Довгань, Барткову, до альтів Корецьку й Барвінську і баса Ручка. Відіслав їх до Турнова 20-го вересня, а Корецька їздила ще з нами до Варшави.

Забув сказати, що ще перед виїздом до ставки була уложена нова інструкція, яку в Польщі затвердив Зайнів. Ця інструкція давала право бути в Раді капелі двом членам з хору. Ще перед нашим виїздом за грішми до Польщі з капелі з великим шумом виступили Колодіївна і Андрієвський. Потім вони писали до української преси, нападуючи капелян і мене за те, що ми поїхали з концертами до Польщі. Так можна і “капітал придбати і невинність затримати і стати українським патріотом”. О, людці!

До характеристики капелян варто було б згадати дещо про “поширення” членства дітьми... Деякі наші пари в капелі перевінчалися і, забувши про своє становище, по старо-українському звичаю зайнялись “продовженням свого роду”. Це при неустаючій фінансовій кризі капелі та її рухові викликало погіршення обставин та було причиною до різних непорозумінь.

По приїзді до Турнова почалась відбудова репертуару з новими співаками. Співанки робили два рази денно. Тут не давав мені спокою якийсь галицький залізничник Оп. Левицький, бажаючи якомсь дістатись до капелі. Він потім і в Америці не давав мені спокою своїми листами. Це той самий, що ще в перший приїзд капелі до Станиславова і ще не чувши співу капелі, запрошував наших хористів на допомогу “Боянові”, говорячи: “Не знаю, може ваш хор дрантивий, але все ж треба, щоб ваші хлопці допомогли”.

В Празі ми ще мали прощальний концерт 13-го жовтня. Проспівали ми холодно й анемічно. Публіки було мало, бо концерт був у будний день і днём. Незалежно від всього успіх був добрий.

ПОЛЬЩА

По концерті в Празі треба було їхати до Польщі, а там, як на біду, почався страйк залізничників. Концерт у Варшаві призначений на 19 жовтня. Від Тучапського, якого вислали в Польщу наперед, довідались про закінчення страйку і 17-го о 1-й год. дня рушили в дорогу. Їхали два дні і дві ночі. Насилу 19-го приїхали, всі були змучені й перестуджені. Довелось їхати в літніх одягах, бо багаж капелі вислали окремо й він блукав по різних лініях окремо аж до 24-го. Тому на концертах 19, 21 і 24-го співали в дорожніх одягах.

Наша амбасада, взявшись до організації концертів, виконала роботу невідповідно. Європейські рецензії, які мусіли підготувати публіку, Вороний доручив до перекладу на польську мову якійсь панні, яка докладно не знала польської мови і ті переклади викликали в читачів обурення. Через те перший концерт дав дефіцит. З вокального боку концерт був добре виконаний, хоч нервово, бо публіка була ворожа й несимпатична. Все ж по першій перерві почали за кулісами з'являтися критики, письменники й музиканти. Вони хвалили виконання капелі без міри, обіцяючи великий успіх на других концертах. На концерті не було й запрошених диригента опери Млинарського ні співака Дугаса.

Другий концерт дав вже 72.000 збору й публіка почала виявляти своє захоплення, впрост казитись. Третій концерт (при зменшених цінах) дав 98.000 польських марок збору і був загальним тріумфом. Рецензенти, навіть і російської преси, не знаходили слів для хвали. З того виходило, що навіть і ворогів ми взяли за чуба. Одначе, ні прем'єра Левицького, ні Ніковського на концертах не було — не приїхали.

Що-далі справа з концертами йшла ліпше. Почались вже абсолютні збори — 130.000 польських марок за концерт. Черга за квитками на концерт стояла без перерви і звечера їх вже не можна було дістати. По телеграфу нам замовляли з провінції “бісси”. Дійшло до того, що на самому концерті оголошували про завітний концерт і зала була набита по вінця. Поляки почали докоряти директору філармонії за його “українофільство”. Але він їм відповів: “Щож, коли ви оголошуєте концерти за місяць вперед, у вас не буває збору, а українці оголошують напередодні і в них повний збір”. І дійсно, він давав нам залю філармонії позачергово. Нам годилось йому за те подякувати і ми з Тучапським запросили його на обід, а він перехитрив нас і заплатив сам. Тоді ми другим разом запросили на вечерю, що мусіла бути дуже пишною, він і тоді заплатив. Він нас тим злостив і тому ми внесли пропозицію капелі, щоб офіційно подякувати Хойнацькому вечерею. Хор згодився і по концерті 10-го листопада ми запросили до Європейського готелю і там просиділи майже решту ночі. Цікаво, що на двох останніх вечереях був Зайцев. Він мав т. зв. репрезентативні гроші, але не платив за себе і вів себе господарем, замовляв що хотів і т. д. Потім вже через рік, згадуючи про ці вечери, він сказав, що рахунки за вечери він заховав, щоб заплатити державними грошми. Мені було так соромно, що я не знайшов можливості пригадати йому, що ті вечери були на зароблені капелею гроші...

Ось деякі рецензії з Польщі:

“Nagod”, 28 жовтня 1920 р., Варшав. “Стівацька дружина п. Кошиця попри незмірні технічні досягнення, про які ми вже писали, володіє цілком незвичайними цінностями “одкровення”.

Українська народна пісня у виконанні п. Кошиця може стати дійсно непереможним і першорядним інструментом пропаганди. Українська пісня, якою вистав-

ляють її співаки Кошиця, є щирий і глибокий вияв народної душі. Незмірно артистичне виконання робить те, що ті пісні набирають цілком небувалої пластики, сказали б ми, багато барв і кольорів. Кошиць, диригент того хору, виробив собі цілком своєрідну техніку і волюдіє якимсь своїм власним, окремим стилем диригування тими піснями. Він панує над хором досконало... Публіка, заповнююча залю Філармонії, зробила співакам довготривалі овації”.

“Przegland Wieczorny”, 20 жовтня 1920 р., Варшава.

“...Що зміг дати нам той хор разом з майстром хору і її керівником Кошицем, заслуговує не тільки визнання, але й всесторонньої аналізи. У виконанні творів в таких гармонізаціях, в наскрізь оригінальним трактуванню, диригент уводить стільки нового, так освітлює їх власною індивідуальністю, що виконанням їх захоплює і разом з тим дивує, а часом динамічними ефектами і багатством барв осліплює”.

“Robotnik”, 23 жовтня 1920 р., Варшава:

“...Але, як ті люди співають! Ідеально чиста інтонація, рівність ритмічна і динамічна в голосах, вражає спосіб до того ступня, що з тих скількох грудей до слухача доходить єдиний, сильний, дужий акорд!... Не відомо, що треба поставити вперше, чи мистецтво хору, чи мистецтво диригування п. Кошиця. Та людина має невичерпане багатство рухів, якими він, ніколи не нехтуючи добрим смаком, уміє видобути із своїх співаків кожний бажаний ефект, динамічний, чи то ритмічний, кожний найделікатніший нюанс виразу; на хорі своєму він грає, як майстер на нечувано чулому інструментові”.

“Nagrod”, 21 жовтня 1920 р., Варшава:

“Великий концерт Українського хору в Філармонії є подія в музичному житті Варшави. Ми не маємо такого хору в столиці, і хто знає, чи взагалі маємо спі-

ваків таких видатних рис в цілій Польщі. Хор Української Капелі під проводом директора Кошиця володіє перш всього непоплямованою чистотою. Співаючи “а капелля”, не опадає, не знижує, тримається в інтонації так твердо, як тримаються найліпші інструментальні квартети, коротко кажучи, як може триматись інструмент. Бо хор п. Кошиця є однолитий інструмент, зложений з кількох десятків чудових співаків і співачок. Справа віддиху, атаки, крешендо, декрешендо, словом, всі технічні труднощі здаються для того хору не існуючими. Той досконалий хоровий інструмент оживлює одна душа. Хор Кошиця іде в інтерпретації так далеко, що відносно настрою міняє барву голосу. Дякуючи цьому вдаються йому надзвичайно чудові ефекти і переходи з глибокого органного звучання до легких, тихих піано, що переходять в делікатний шепіт. І це ніколи не робиться на некористь завжди ясної мелодії... В програмі концерту були канти, колядки й пісні в дуже музикальному укладі п. Кошиця, Леонтовича і Стеценка. Уклади тих композиторів дуже влучно і ясно пристосовані до вимог хору, не загублюючи разом з тим первісного характеру народньої пісні”.

ПРИГОТУВАННЯ ДО НОВОЇ КОНЦЕРТОВОЇ ПОДОРОЖІ

Прийшла пора продовжити переговори з Генком і Шурманом про пропоновану ними нову концертну подорож до Швейцарії, Італії, Франції й Еспанії. Та, на жаль, ми не могли дати певної відповіді, не знаючи, чи дістанемо від уряду грошей на дорогу. Бо ми й тепер ще не можемо дістати призначеного вже урядом другого мільйона польських марок.

Співаки Капелі все те знали й будучи покищо близько до України, розбігались, лишали Капелю. А, щоб рушитись у світ, Капелі бракувало тільки грошей на переїзд до Франції. Я склав кошторис, який виносив смішну суму — 453 французькі франки. Але й цієї суми не можна було дістати.

Недавно мали концерт в Люблині. Замість чотирьох годин їзди, їхали 12 годин. В потязі і потім в готелях було дуже холодно, всі перестудились. І все ж, не дивлячись на вороже наставлену публіку, концерт пройшов добре. Замовлені концерти на 6, 8, 9 і 10-го грудня 1920 р. в Лодзі.

В міжчасі ми з Тучапським робили все для нас можливе, щоб дістати від уряду необхідні для нас гроші на виїзд до Франції. Одночасно Тучапський далі листувався з Шурманом. Нарешті по чотирьох місяцях листування Шурман згодився на умови Тучапського: 90.000 французьких франків за 20 концертів у Франції й Еспанії. Але Шурман вимагав 50 співаків в національних строях. Оплата дороги й турбота за візи падала також на нас. Перший концерт в Парижі мусів бути 15-го січня 1921 року.

Це був рятунок в нашому становищі. А грошей немає. Треба було пошити хористам національні строї,

доповнити Капелю новими голосами й приготувати з ними репертуар.

Капеляни погодились, як було умовлено, пошити на власний кошт національні одяги, а коли прийшлося шити, почулись голоси про небажання їхати в концертну подорож. Щоб остаточно упевнитись, хто їде, а хто виступає з Капелі, ми з Тучапським дали до підпису листи з питанням: "Хто їде з Капелею всюди, включно з Америкою". Це викликало між співаками заворушення й довело до засідання Ради капелі. На ньому одноголосно ухвалили: Всіх, хто хоче вийти з хору, звільнити, а на їх місце шукати інших.

На практиці знову вийшло інакше. Капеляни зібрали загальні збори і ухвалили "протестувати проти звільнення та домагатись роздачі належних їм грошей". З цією ухвалою прийшли до мене Стеценко, Чехівський і Базилевич, які на засіданні Ради капелі одноголосно ухвалили про "звільнення" і тепер вони прочитали мені ухвалу своїх зборів і почали "протестувати" ... Я зрозумів, що цим особам і їх приятелям йшло тільки про одне, про знищення Капелі. Я припинив засідання й оголосив розв'язання Капелі. Після цього ці панове мали своє засідання й уложили "постанову", яка була чудовим зразком демагогії, в якій перекручувались всі факти до непізнання.

Щоб запобігти дальшим непорозумінням, я вивісив листи для підпису тим, хто й далі думає працювати в Капелі, а про всі події повідомив уряд.

Знаючи добре психологію хористів, я дбав тільки про те, щоб хор затримався до кінця сезону і щоб ми могли виконати контракт. Тому прийшлося йти на компроміс. Городиський і Тучапський пішли на збори співаків і розповіли їм про дійсний стан Капелі. Хор згодився подати колективну заяву про дальшу працю і Троїцький, що готувався до виступу з хору, не встиг того зробити. Заява була написана у високопарному патріотичному дусі й виглядала остільки огидною, ос-

кільки наївною й смішною, коли тільки можна сміятись з подібних явищ. Капеля продовжувала своє існування на старих основах.

Зрозуміло, що ворохобники не заспокоїлись. Стеценко уложив памфлет-інсинуацію на мене й розслав українцям в Тарнові й Варшаві. А разом з Троїцьким написали вони на мене донос Петлюрі. Змісту його детально не пам'ятаю, а знаю, що головне обвинувачення мене було в тому, що я везу хор в Париж "на голодову смерть", а це на 20 франків добових!

Переживаючи описані внутрішні події, ми набирали нових співаків. З таборів дістали тенорів Аполонова, Бажанова й Левченка, у Варшаві альта Пеховську й сопрана Каленську. Тоді ж проти волі хористів був прийнятий в хор "кооператор" Григорій Павловський. Цей добродій виявився гідним приятелем розбивачів Капелі Стеценка, Чехівського й Троїцького і накоїв нашої справі в останні дні в Америці багато лиха.

Користаючись нагодою перебування у Варшаві генералів Мих. Омеляновича-Павленка, Безручка й Удовиченка, ми упросили посла Михайліва запросити їх, а також прем'єра Левицького з Чопівським, на вечерю, коли ми думали вплинути на них, щоб вони видали Капелі виписані у видатки й затверджені Радою Міністрів гроші. Мені довелось довго й гаряче говорити до них і переконувати їх, що гроші треба видати. І щось сталось дивного! Чопівський, що чогось недолюблював Капелю, наказав гроші видати. Одночасно добру прислугу зробив і Зайцев, він видав офіційне розпорядження, що ті гроші призначені на дорогу до Парижу.

Лишили Капелю й виїхали до Чехії: Кузьмин, Стеценко, Антоновичка, Дм. Левитський, Базилевич, Синенька, Шевченко, Судаки й ще хтось. З їх виїздом Капеля почала готуватись їхати до Парижу.

В ДОРОЗІ ДО ПАРИЖУ

Проф. Тучапський повинен був їхати наперед з нашим кур'єром (князь Сергій Трубецькой) 9-го січня. Та так не сталось, як бажалось: професор сів до потягу, а князь "апаздал на 10 минут". Тучапський, без знання німецької мови, поїхав наперед сам, а князь повинен був його доганяти й виїхав на другий день. Ми ж повинні були виїхати 11-го січня, щоб 14-го бути в Парижі, а 15-го мати перший концерт. Але й тут не обійшлось без "жарту". Сталось якесь дивне замішання. Польське міністерство Закордонних справ забрало наші паси назад і повідомило Німецьке посольство, звідкіля ми вже мали візи, що можливо наші французькі візи будуть анульовані і що воно не дає пропуску з Польщі. Про це повідомили й нашого посла. Це було 11-го січня о 6-ій год. вечера, а в 7-ій год. відходив наш потяг. Я ледви не вмер від розриву серця. Багато наших капелян залишили готелі й виїхали на станцію без одної марки в кишені. Довелось їх повернути назад, не знаючи за що, поки справа налагодиться, вони будуть жити. Я негайно поїхав до посла. Посол Михайлів ізза цієї справи вже їздив до польського міністерства. Урядовець його обіцяв цю справу завтра вислати. Дійсно, на другий день, 12-го о год. 10-ій ранку, ми вже мали візи.

Тепер обставини погіршилися тим, що ми не мали польських марок, а в нашому бюджеті несподівано з'явилась нова діра: капеляни не мали чим заплатити за готелі і не мали за що прохарчуватись. Щоб рятуватись від біди я примушений був написати "слізного" листа до військової місії, генералові Зелінському, щоб позичив 10.000 пол. марок. Спасибі йому, він позичив. Зайцев позичив у проф. Ейхельмана (мій друг ще по Києву) також 10.000 п. марок. Ці позички допомогли нам прожити день і вирушити 12-го січня в дорогу. На

станцію ніхто не вийшов, щоб висловити признання за працю у Варшаві й побажати хористам дальшого успіху.

Сіли ми в промерзлий і нетоплений вагон вечером і воловим кроком посунули до кордону. Я спав, стоячи в коридорі, спершись руками на стіну вагона. Вже раком потяг став і не рухається. Думаю, що таке? Потяг, що йшов перед нами, зійшов з рейок і увесь рух до кордону припинено на неозначений час. Всі потяги вертаються до Варшави... Чи ж можна уявити собі наше становище?! Слава Богу, наш потяг повернув на якусь бічну лінію і нас не вернули, а потягли хоч і на бік, але всеж в напрямку до кордону. Їхали цілий день. Смерком приїхали на якусь маленьку станцію, що була від кордону 30 кілометрів. Потяг зупинився і нам пропонують взяти до кордону підводи. А де їх взяти на два вагони пасажирів та на вагон вантажу! Тут-то й придалися марки ген. Зелінського. Ми найняли паротяг, два вагони для людей і один вантажний, і так доїхали вночі до кордону Німеччини. На другий день ранком ми були в Берліні. Тут нас на станції з веселим лицем зустрів наш "приятель" Смаль-Стоцький та його радник Ходько. Це ті, які не хотіли дати нам транзитної візи через Німеччину без підписки, що "не будемо у них просити грошей". По рішучій телеграмі посла Михайлова, вони обіцяли дати нам візу, але так нічого й не зробили, дали їй нам німці ще у Варшаві, маючи пошану до нас за наші концерти в Берліні.

Описувати нашу триденну й тринічну подорож без сну і їжі в поганих, нетоплених і брудних вагонах (це не торкається Німеччини) я не буду. Сполучення, як я вже згадував, було втрачене і ми їхали випадковими потягами і не з належною швидкістю. Не можна не згадати пригоди в Бельгії. Як виявилось, через недодачу грошей, чи через брак часу, ми не встигли взяти транзитної візи через Бельгію. Приїздимо, нас не пускають, а переїзду до Франції всього півгодини. Потяг

стоїть, ми чекаємо. Начальник станції ходить під вагонами, Франція перед носом, а переїхати не можна. Нарешті дали начальникові 200 франків хабаря, пропустив і був такий добрий, що телефонував на другий бік кордону, щоб нас не затримували. Ми раденько поїхали. Приїздимо — знову та сама картина; потяг стоїть, начальник ходить під вагонами, а ходу ані руш... Знову прийшлося давати 200 франків.

Насвітанку були у Франції. Читаємо газети. Наш концерт оголошено на сьогодні о 7.30 вечера, а ми ще тільки виїхали з Бельгії. Поки на кордоні переглядали наші речі, потяг у Францію пішов без нас. Ждемо потім години зо дві, приходить якийсь потяг, бере нас. Везе нас як молоко, а час летить блискавкою.

В Парижі в цей час з Тучапським щось не до описання. Директор найкращого театру "Шампс-Елізе" лає нашого імпресарія Шурмана, той його, а обидва разом Тучапського. Тучапський клянеться, що хор буде вчасно, а сам в те не вірить. Даються телефонічні повідомлення до часописів про відміну нашого концерту, знову відмінюють свої розпорядження, вимагають від Тучапського 25.000 франків кари за недотримання умови, вимагають від нього сполучення з хором, а він не знає, чи ми існуємо на світі, а все ж запевняє, що ми будемо на концерті... Приходить останній потяг з Бельгії, о 4-ій год., а нас немає. Тучапський поїхав до нашого посла графа Тишкевича "готуватись до смерті"... Те саме ми переживали в потязі.

Врешті о 6-ій год. вечера ми притарабанились до Парижу. Через дві години концерт, нас ніхто не зустрічає і ми не знаємо, де шукати Тучапського. Прямо хоч "гвалт" кричи. Почали телефонувати на всі боки, а я післав Кучерова автом до графа Тишкевича. Там знайшли при останньому "іздиханні" Тучапського; зразу розїхались по готелях і, здається, не вмившись добре, своєчасно були на концерті. Співали так, що ніхто не сказав би, що три дні не їли й не спали! Успіх був неймовірний... Велика ти сило українська!

ФРАНЦІЯ

Париж, 15-24 січня 1921 року.

Оселився я в Парижі в готелі "Де Льондрс е де Мілян". Професор виторгував кімнати неймовірно дешево, по 6 франків з людини. Готель якийсь провінційний, але дуже тихий і утульний. Якось не вірилось, що ти знову в Парижі, бачиш знову площу "Конкорд" і співаєш у наліпшому театрі "Шампс - Елізе".

Я вже казав, що перший концерт пройшов чудово, так пішли й другі. Публіка була розкішна і прямо, скажу, казилась від захоплення. Дуже цікаво було дивитись, коли при оплесках ні одна рука в залі не була вільна. Шурман ходив, потираючи руки, але всім говорив, що стратив на цій справі (сльоза імпресарія). Директор театру, який підчас лайки з професором, обзивав нас "базарною трупкою", зійшов з свого Олімпу і навіть попросив мою фотографію. Рецензії називали нас "цвяхом" біжучого паризького сезону та першим хором на світі. Концерти відбулись 15, 16, 18, 20, 22 і 23 січня. Здається 20-го січня по концерті публіка зробила мені на вулиці овацію.

На одному концерті була у нас Айседора Дункан зі своєю школою. (Потім ця школа не пропускала жодного нашого концерту і в другий наш приїзд до Парижу). Вона пропонувала з'єднати наше мистецтво з своїм і протанцювати щонебудь з нашого репертуару, напр. "Веснянки", але це потребувало додаткових проб для неї, і я відмовився. На її запитання ми з Тучапським ходили до неї на склянку чаю. Цікаво було бачити її в домашньому оточенні. У неї був якийсь її друг, англійський полковник, та її учениці, яких я пам'ятаю по знімках з Києва маленькими дівчатками. Вона мала невелику, але дуже утульну хату. Всі невеличкі кім-

натки мали на стінах знимки із скульптур Мікель Анджеля, була тільки одна гарна картина Каррієра, зроблена так, що всі фігури і весь тон був сірий, як у вечірній півмряці. Заля для танців затагнута зверху до низу синіми завісами, заставлена м'якими канапами й освітлена м'яким світлом ламп, що заховані в мушлях та восковими свічками у високих старовинних ставниках на зразок наших церковних. Все було надумане й розраховане на настрій, а для нас воно було наївним і трохи смішним. Частувала вона нас цигарками, чудовим хересом і чаєм "із русскава самавара". Цей останній стояв на столі якимсь бідним сиротою, або незбагнутим сфінксом. Поводитись з ним не вміли, так що жаль було на нього дивитись. Перш усього — його подали на стіл з трубою, а труба була поставлена на нього навпаки. Далі, він не кипів, а в нього налято теплуватої води, а в середину самовара положено запалений декоративний вугіль. Чайник був холодний, і коли в ньому "запарили" чай, то чай вийшов на смак якоїсь мікстури — блідий, страшенно огидний. Все виглядало наче в кривім дзеркалі "ля мур де коссак Рюсс". Проте учениці були дуже гарні, з вирахованими позами й рухами. Сама Айседора Дункан була вже старенька, підмазана й товста. Лежала в штучній позі на канапі, одягнена в якийсь фантастичний пеньюар і золоті підступці. Було ніяково й смішно... Те очарування нею, яким я горів стільки років, спадало і брав жаль і зло. Поневолі хотілось думати про "загробне життя"... Не треба близько знайомитись з людьми, талант яких поважася.

Нашим співом захопились професори "Канторської школи св. Людовика". Вони взяли в мене ноти й переклали на французьку мову мою "Скрипку". "Барішпіль" і Леонтовичового "Щедрика" і ввели їх у свій репертуар. Потім запросили мене до себе на пробу і я там чув наші пісні у французькій мові й виконанні. Співали чудово, але це так подібне на українську пісню,

як, мабуть, наш спів по французькому. Я ще раз переконався, що не можна співати речі не так, як вони вродились: хоч і гарно вийде, та все ж воно не те. Після проби увесь їхній хор з великою пошаною вітав мене. Потім запросили мене на каву, де було мало цікаво. Панни були погані, а служниці гарні.

Тут деякі голоси музичної критики в Парижі:

"La Patrie", 16-го січня, 1921 року.

Цей хор — єдиний і чудовий. Тяжко уявити, що людські голоси можуть дати таку звучність оркестри та органів. Дійсно, тут з дивним мистецтвом, де почувається авторитетне панування шефа та досконалість, дотепність і терпіння раси, голос робиться інструментальним. Можна також сказати, що ці пісні мають імітацію великого концерту природи, де все змішане, переплетене в чудовій гармонії...

... Кошиць — людина надзвичайна: його пальці, плечі, голова й ноги мімічно віддають музику, якою він переходить... Він грає всіми голосами. Він бере їх широким або зовсім непомітним рухом, розбуджує їх, спускає їх з ланцюгу, робить їх гнучкими, заколисує їх, присипляє, примушує їх бити водограєм, або примушує їх вмирати. В цьому є іскра Божя!"

"Bonsoir", 17 січня, 1921 року.

... Вони — живий доказ нечуваного мистецтва. Вони піднесли людський голос до симфонії. Це незабутнє відкриття для всякого, хто є чулим до містичних комбинацій гармонії.

В цьому хорі змогли подолати індивідуум на користь гурту... Це було зовсім нове переживання, яке могло дати слухачам горделиву насолоду. Горделиву тому, що античний "гомо сум" та "нігіль гуман" не перестав пестити нашу чутливість і що вигляд цих згорблених під добровільним ярмом людей, слуняних і зв'язаних однією волею, є доказом вищої людяности й осяту, добутого шляхом тисячелітніх зусиль.

Потрібно чути український хор, щоб пізнати до якої перфектності може досягти вокальне мистецтво. Ані однієї тобі хиби, ані однієї тобі помилки. Голоси співають, підносяться, затихають, зливаються, змішуються або розходяться. Раптом нота "соло" підноситься вгору чиста, невимовно ностальгічна. І навколо цієї виїмкової ракети наростає й розпросторюється гудіння хору.

Поліфонія реалізована простими засобами і з вільною певністю, які запаморочують розум. Можна собі уявити, якої потрібно було праці, щоб досягти таких наслідків! (Аж три місяці! Замітка О. Кошиця).

"L'avenir", 25 січня, 1921 року.

Український хор закінчив у нас перебування в обставинах дійсного апотеозу. Він не тільки досяг своєї поважної мети, давши докази античної цивілізації України, багатой національним чудовим фолкльором, що підтверджує високу культуру раси, він дав більше — приклад надзвичайної досконалості. Яка добровільна покірність спільній ідеї і яка відданість мистецтву. Яка чудова інтерпретація, різноманітна до безмірності! Ньюанси надзвичайної тонкості... Вище всього — це надзвичайний спадковий музичний смак, він дійсно дивоглядний. О. Кошиць відповідальний шеф цієї чудової фаланги. Вихований на школі Фелікса Мотля, він своєю вдачею досягає особливої точності та авторитетності". (Щебо я школи Мотля?! Замітка О. Кошиця).

"Comoedia", число 579.

"Великі жерці мистецтва служать в Парижі ділу

Краси...

... Які це інші люди, зовсім відмінні від наших, оплакуваних і упалих духом! Яка в них велика й сильна віра! Подивляймо їх послух спільній ідеї й любов до мистецтва, якому вони служать, та ще з таким відданням! В їх очах О. Кошиць не тільки диригент —

він немов бог, якому покірні всі. Ось чому він і осягає чого хоче. Правда, що він накидає свою волю...

...Вихований в школі Фелікса Мотля, я найшов у п. Кошиця цей влєсливий і підкорюючий жест, цю свободу в способі диригування, цю дещо наївну добродушність, цю точність і гнучкість, це чарівництво, яке колись характеризувало того великого німця, оборонця нашого Берліо-(за). Диригуючи твір, Кошиць творить. Його інтерпретації далеко не стабілізовані коловальною роботою репетицій і міняються, так би мовити, до безмірности.

Його співаки, крім пасивного послуху, дають доказ вродженого музичного хисту. Голоси гарні й певні. Настільки певні, що вони у найдрібніших музичних нюансах, завжди лишаються абсолютно чистими. Ніколи помилок, ні в найбільш вередливих ритмах, ні в найсміливіших вокальних змінах (інфлексіях).

Виконання українського хору завжди бездоганне. Нічого там не бракує, навіть цих "імпондерабль", які, дякуючи впливу флюїдів, викликають промінювання і розбуджують зворушення.

Програма першого концерту складалася з трьох кантів, шости колядок і шости народних пісень. Якщо російська мелодея в дійсності виявляє безнадійність, національне українське мистецтво залишається завжди здоровим, повним іскрами веселости.

Фолкльор цієї країни містить в собі, при великій простоті, — надзвичайно багаті контрапункти та контрсюжети. Композитори, учні Лисенка, підносячи ці додаткові теми, тільки продовжували діло удосконалення та селекції інстинктивно зробленого самим народом.

Літературні тексти розкішні. Вони переказують народні звичаї і часто бувають повні ніжного гумору та тонкої фантазії. Такими нам здавались "Черевички", "Ченчик", "По опеньки ходила", "Ой пряду, пряду", які справедливо заслужили одержаного ентузіазму.

Дві години співу "а капелла" на чужій мові, які

кінчаються чотирма повтореннями — це більше свідчить, ніж я зміг би зробити, про характер надзвичайного успіху цього вечера.

Читач, який знає мій нахил критика і мою вдачу вічно невдоволеного слухача, мабуть здивується, читаючи цю рецензію. Мені легко виправдатись. Нехай аматори чистого мистецтва йдуть на чергові концерти, а потім скажуть мені, чи я правдивий, чи ні" *).

Raymond Crespentier

ЛІОН, Франція, 25 і 26 січня 1921 року.

З Парижу ми виїхали до Ліону. Тут ми мали з чудовим успіхом два концерти 25-го й 26-го січня, хоч співали без настрою, особливо перший концерт. Рецензії в місцевій пресі були також добрі.

*) Це найстарший, найзпущий і найважкіший музичний критик Парижу. (Замітка О. Кошиця).

ЕСПАНІЯ

27-го січня рушили до Еспанії. Переїзд був дуже тяжкий: їхали добу, а пересідали п'ять разів.

В Барселоні нас зустріло сонце, море й пальми. Тепло як у травні. Місто прекрасне, оригінальне й рухливе. Пам'ятаю, що ми приїхали увечері і нас зустріли представники хорového товариства "Орфео Каталя", найбільшого в Еспанії і найкращого у всій Європі. Про це товариство мені ще в Берліні говорив критик Післінг. Так от представники його, поважні панове в цилиндрах і в повній параді, з представником і національним провідником Кампаніс-ом, сивим і поважним добродієм, зустріли нас промовою з найкращим побажанням успіху. Коли я слухав цю промову, капеляни вивантажувались з вагону і по своїй натурі не дуже то виказували цій депутації своєї уваги. Я робив вигляд людини, що того не бачить й не чує. Але мені було соромно, як ніколи... І коли, думав собі, ці люди навчаться бути хоч трохи чемними!

Ще в Ліоні ми одержали від цього товариства листа й ноти з проханням вивчити й заспівати дві їхні каталонські пісні, що ми й зробили.

Концерти в Барцельоні відбулись 29 і 30 січня в залі власного будинку товариства "Орфео Каталя", який коштує 5 мільйонів пезет. Заля чудова, вся із заліза й жовто-синього скла. Акустика така, якої я ще в своєму житті не чув. За те й такої аудиторії (публіки) я ще зроду не бачив: перед концертом в залі був такий крик, що здавалось, наче пожеар счинився, або кого убили, — це вони звичайно собі розмовляли. Наш концерт був "закритий", тільки для членів "Орфео Каталя". На першому концерті я вже зрозумів, що то є таке "еспанський темперамент": так гучно й гаряче реагувати на музичне захоплення навряд чи хто на світі

може. Заля тріщала від грому оплесків. Коли ж ми почали співати першу каталонську пісню, по залі пішов стогін здивування, а по закінченні її сталося щось таке, що я перелякався. Крик і рев був такий, що я прямо спершу оглух. Прийшлося повторювати без кінця. (Сольо з хором співала Таня Георгієвська-Кошиць).

Треба сказати, що Каталонці в Іспанії в такому ж становищі, як ми-українці були в Росії. Може і в гіршому, бо весь уряд і все, що є найкраще в офіційному житті, захоплене кастільцями і через те тут така національна ворожнеча, про яку ми її уявити не можемо. Це й додавало такого жару на концерті, бо вони вітали в нас націю поневолену і воскресаючу. Я собі уявляю, як їм приємно було чути свою пісню у нашому виконанні. Всі директори "Орфео" з диригентом Міллстом на чолі не знаходили слів для подяки. На завершення вони зробили для нас найвищу честь: дали для нас закритий концерт з програмою, яку готували для свого великого концерту. На цьому концерті не було нікого, тільки представники їхнього національного руху й члени дирекції "Орфео". Хор їх мав 300 осіб. Техніка співу ошоломлююча. Баси слабваті, але делікатні, тенори чудові, альти гарні, але сопрани! Це дійсно ангельські голоси! Такої чистоти, такого приємного тембру я не міг собі уявити навіть в бурхливому зриві своєї фантазії. Хотілось з радості плакати, слухаючи ці голоси, які йдуть немов з неба й хапають за серце! Колиж додати до цього чудове, темпераментне диригування Міллета, оркестровий склад хорової фактури музики, надзвичайну влучку й слухняність, вражаюче благородство й музикальність співу, то можна тільки сказати, що це якесь свято хорového мистецтва, як кажуть галичани — "пир духовний". Я був немов очманілий: такого щастя я вже багато років не зазнавав. А заразом мене гнібила думка, що якби в Капелі не були випадково набрані

люди, а мої київські друзі, я псбив би їх на конкурсі... Та всеж я був щасливий, щасливий як ніколи. Варто жити на світі, коли можливе таке мистецтво. Яка радість бачити країну, котра так милується своєю піснею, так чудово її обробляє і так співає! Яке велике розуміння виховуючої національної ролі пісні! Як благородно гордяться нею люди і яке через те почувашш поважання до нації, яка так цінить, так любить, так плекає своє рідне... Приходила при цьому на думку лайка Микити Шаповала, якою в'н нас обілляв перед нашим виїздом за кордон. Пригадався й наш урядовець, який тоді ж говорив мені: "І що ви їдете показувати?! Це ж Европа..." Як ще нам далеко до самоповаги й розуміння своїх скарбів! Показувати світові самознелюблене обличчя — це, на думку тих людей, серйозна, громадська почесна робота, а хто показує світові красу української народної душі, той "лиже чобота Антанті" і того цькують, немов вська. Пишатись, на їх думку, перед світом незрозумілими й позиченими словами та "програмами", перемелювати їх на табаку, від якої всі чхають і плюються — це робота почесна й "національна", а плювати на того (хай мене Бог простить!), хто примушує світ схилитися перед нашим власним, не псзиченим — це висста "громадського думання" і демократичний патріотизм... Убогі духом і бідні розумом люди!

Каталонські пісні мелодично бідніші наших, але обробка їх, це кінець сягнень і після цього обробки Лисенка, Стеценка й мої — просто сором! Коли наша пісня діждеться такої сдежі, як каталонська?

В кінці цього концерту вони в дарунок нам заспівали російські пісні "Калінка" і "Спітєся мнє младашоенькой, дремлетєся" в чудовій обробці Шіндлера з Нью Йорку. Міллет був дуже здивований, коли я йому сказав, що то не українські пісні. Він дуже вибачався і просив дати йому українських пісень. По

концерті я, Тучапський, Міллет і адміністрація "Орфео" випили по чарці чудового хересу і дуже приємно провели час. На пам'ятку вони нас сфотографували і подарували мені багато своєї музики.

Перед тим я чув чудовий робітничий хор, в якому співають люди, що майже не знають нот, але співали не гірше "Орфео", тільки менш складні твори.

На концерті "Орфео" я перший раз почув "Кредо" Паллестрини із "Месса Папи Марчельо". Після цього твору всі композитори здавались мені цуциками.

Так...Барселони я ніколи не забуду. З великим вдовolenням я вписав своє ім'я в їх почесну книгу.

БІЛЬБАО.

Виїхали до Більбао 31-го січня. Цілу добу мучились в невимовно брудних вагонах серед лайки з півдикими басками. На другий день о 7-й год. вечора майже напівмертві від утоми опинились в готелі "Арана" й по доброму обіді лягли спати. Завтра концерт не о 10-й год. вечера, як у Барселоні, а о 5.30 вечера. От звичай!

Концерти в Більбао відбулись 3, 4 і 5-го лютого. Успіх, як і в Барселоні, був надзвичайний. Співали баську пісню, чим задоволили публіку дуже. Концерти відбувались у прекрасній залі "Колізео Альбіо", що належить хороовому товариству. Акустика чудова, публіка теж. Рецензії — загальний дифирамб. Як тут, так і в Барселоні, всі рецензії й статті про нас виходили на перших сторінках часописів. Баски, як і каталонці, ненавидять еспанців, є великими націоналістами. Вони прагнуть до національного відродження і першим засобом цього вважають народну пісню. Що тут гарне, то це жінки. В нашій гстелі десять служниць, і всі вони такі красуні, що навіть наші дами, яким ні одна жінка в Європі не догодила, повинні були те признати.

Більбао на протилежному кінці Іспанії, над окіяном (Біскайська затока). Через те тут холодніше, ніж в

Барселоні. Саме місто брудне й невеличке. Від нього півгодини трамваєм — окіян. Випав нам якось вільний день і я з другими поїхав подивитись на нього. Якраз був доплив і окіян вєргав ясно-зелені хвилі, мов гори. Краса неймовірна! Але, на жаль, перешкаджав холодний вітер. Всеж враження лишилось незабутнє.

Хотіли дати тут четвертий концерт на прохання хорового товариства, але наш імпресарій Шурман уперся й тягнув до Овієдо. На прощання композитор Згуріді подарував мені, ним оброблені, баскі пісні. Вони трохи бідніші від каталонських, але дуже оригінальні. Цікаво, як ці баски сюди попали? В їх мові нема жодного європейського коріння. Лінгвісти кажуть, що їх мова дуже подібна до японської. Сам нарід майже дикий. А все ж вражіння лишилось прекрасне. Я навіть купив собі на пам'ятку баску шапочку-берет.

Рецензії у Більбао були дуже гарними і було їх багато.

“EL LIBERAL”, 4 лютого 1921 року.

“Поява вчора ввечері Українського Хору була в царині театрального мистецтва новиною. Ціле місто чекало з нетерпінням, щоб пізнати цих співаків. До великого Колізею зійшлося величезне число народу.

Виступ цього відомого співочого Т-ва був найщасливіший, який тільки можна собі уявити. Велика частина публіки прийшла з певним внутрішнім скептицизмом щодо успіху тому, що була зневірена в хорах. Але, почувши перший спів, зрозуміла, що була на концерті дуже поважним.

Справді, не можна було собі уявити, щоб за допомогою самого тільки людського голосу можна створити стільки чудових звуків та такі делікатні й гарні відтінки...

Публіка не могла заспокоїтись від захоплення, коли слухала вона тих пісень, так гарних, так

простих мальовничих, а одночасно — так зворушуючих. Декотрі з них, як от “Була вдовоюка” та “Щедрик” мусіли бути повторені, так само як “На вулиці скрипка грає”, в якій більш ніж в якій іншій можна було оцінити артистичну вартість хору, що зміг зімітувати всю тайну, все жалібне тремтіння скрипки.

Всі пісні надзвичайно цікаві, бо в них дихає душа народу, змагання всієї нації...

Лампарілья.

“LA GAZETA DEL NORTE”, 4 лютого 1921 р. Більбао.

“Щось справді визначне, щось в дійсності виїмкове бачили, чи ліпше, чули ми сьогодні ввечері в просторім театрі “Алямеда де Урковіо”, щось таке, що владно притягало до себе увагу численної публіку: ми говоримо про Українську Капелю під проводом п. Кошиця. Цьому співацькому т-ву наперед було присвячено стільки пишних захваленвань, що закрадався сумнів, чи не було вже вжито занадто перебільшень на опис його надзвичайних примет, так що публіка, що прийшла на концерт, була дещо упереджена через лихий досвід, який вона мала досі. Однак, це упередження тримало всього-на-всього стільки, скільки треба було часу, щоб перші звуки хору долетіли до вуха, бо з тих таки найпервісіцьких звуків стало очевидним високе уміння і диригента і співаків.

Заля, що напочатку здавалася немов би то зимною, дуже хутко зігрілася і засвітилася так, як то рідко коли можна було бачити. Перед нашими очима стала громада людей — жінок і чоловіків — душ із п'ятдесят, убрана в мальовничі та елегантні одяги їхньої країни. Трохи згодом увійшов диригент, п. Кошиць, якого зустріли гучними оплесками. Зайнявши своє місце на чолі хору, він почав диригувати ним (без палички)

обома руками з надзвичайною скромністю, з майстерним досвідом. Тут справді кожний співак артист, що знає як і куди йому йти.

...із такими силами добувається знаменитий результат дійсно подиву гідний, чудовий; і це є осуд, який одноголосно дали професіонали і аматори, які були присутні на концерті.

... Не можна словами добре схарактеризувати чудове враження, що ми мали, і тому можемо тільки порадити цілому Більбао йти на концерт Українського хору, бо ми певні, що ніхто не зробить закиду за пораду...

Каск.

“El Notiziero Bilbaino”, 4-го лютого 1921 р., Більбао

“... Концерт Українського хору вчора в “Колізео Альбія” зробив на нас враження щирого мистецтва, краси, емоції...

Українські пісні відзначаються магічною красою... Релігійні канти мають в собі зворушуючий містицизм... Різні відтінки кожного числа програми віддані з незрівняною точністю, з перфектною ритмічною однолітністю, захопили аудиторію.

Маєстро, диригент п. Кошиць, є фігурою надзвичайно цікавою. Його твори, головним чином, зробили на нас найбільше враження та мусіли бути повторювані серед безконечних овацій публіки.”

“La Gazeta Del Norte”, 5-го лютого 1921 р., Більбао

“... Сьогоднішній виступ славетного українського хору був такий самий блискучий як і попередній...

... Протягом всього вечера публіка просто божеволіла перед цим чудом, і, вкінці, почала домогатись стуком ніг “Сй у полі Баришполі”, що не було в програмі, а співане під час першого концерту. Хоч диригент напевно не мав найменшого наміру давати цієї пісні вчора, проте ласкаво піддався

жаданням публіки і дав її разом з іншою чарівною піснею.

... Браво, панове, бравіссімо! Не вміємо сказати Вам цього по-українськи, але його відчуваємо”.

Каск.

В ОВІЕДО

Виїхали з Більбао о 7-й год. ранку, а вечером були вже в Овіедо. Проїжджали горами Астурійську провінцію. Краса невимовна, хоч гори менші ніж в Криму, не кажу вже про Кавказ. Загально зеленуватий, сірий граніт, і ні однієї билиночки. Овіедо гарненьке, чистеньке й маленьке місто. Концерт відбувся в Оперному театрі. Театр кумедний: зовсім круглий. Партер і вся долівка уявляє з себе вигнуту покрішку, перевернену верхом вниз. Підставок для хору не було, бо увечері починався карнавал і все було приправлене для танців. В театрі багато матерії й через те співати було дуже тяжко, а ще й тому, що хор стояв перед самою публікою, а я майже в першому ряді крісел. Співали досить паршиво, бо я був злий, як собака, але успіх був такий, як в Більбао. Рецензії були чудові.

Що тут було дивним, навіть більше ніж в Більбао, це готель. Ми попали в таку розкіш, що я ще в Європі ніразу не бачив. Все устаткування було зовсім біле. Платили по 17 пез з утриманням. Я мав мешкання з трьох кімнат і з таким устаткуванням, що тільки у сні можна бачити. Обслуги багато і вся гарно одягнена. Годували так, що співаки потім не могли співати, об'їдались: 9 страв і чудове іспанське вино двічі денно. Я нарочно заховав на пам'ятку меню обіду. Дивуєшся тільки, як то люди можуть так об'їдатись щодня!

Ранком, перед виїздом, я у себе на балконі брав соняшну купіль. Це в лютому, а щож то зараз робиться у нас в Україні... Увляю собі.

“El Carbayon”, 8 лютого 1921 р., Овіедо:

“... Вчорашній концерт перетворився в най-

більшу артистичну подію, яку нам ще не довелося переживати в нашій життю. Бо відколи м'ятаємо себе, не бачили ми ще величнішого і церту, більшого захоплення, більшого збігу роду, як учора..."

Федір і Олександр Кошиці
Ставрополь, Кавказ. Знімка з 1902 р.

ПОВОРІТ ДО ПАРИЖУ

8-ого лютого о 12-ій год. дня ми виїхали до Парижу. Дорога йшла в напрямку до Мадриду і весь день і до півночі їхали в снігсвій лінії гір. Красвиди прегарні. Особливо пізнім вечером: на горі-сніги, внизу — синій туман. В проваллях, яким здається немає дна, подекуди блищать вогники сіл. Повітря чисте й різке, як настоящий березовий сік. Небо прозоро-чорно-синє з величезними, мов лампами, зорями, які наче висять над самою головою. І в цьому, здається, безповітряному просторі іноді пасмами білють, мов привиди, сніги...

Припам'ятався Кавказ з "Крестовим перевалом", як його переїздив у глупу ніч, далі Україна... І знову туга налягла на душу. Сам себе питаю: чого я тут, і коли буду там...

А потяг летить, як божевільний, і хитає так, що на зворотах здавалось злетить з рейок в безодню і тоді кінець і нашій подорожі, і всьому.

Що тут дивне, то це залізниця, а вагони зокрема. Я попав у такий вагон, що підпирав стелю головою. Людей набилось, як оселедців, і всі пахнуть часником і сігарами. Проти мене сиділа родина: молодий, красивий, коренастий іспанець, худа, змучена його жінка і двоє чудових, чорних, як жучки, діток. Здавалось, що половину їх личок займали величезні чорні, мов вугіль, очі. У вагоні було тісно й холодно, хоч знизу парило від отоплення (бальони з гарячою водою під ногами) і меншенєкє нудило й не могло спати. Мати не могла нічого з ним вдіяти. Я вийняв помаранчу і подав йому. Треба було бачити, як воно засоромилось і не хотіло брати. Довго вговорювали його мати з батьком, поки чорненька, мов у малпи, ручка, протягнулась за подарунком. Але за те, як на мене глянули ці чорні оченята!

Я й досі без хвилювання не можу згадати. Це була така чиста й первісна краса, від якої я прямо умлів. І тепер, коли пригадую іспанців, мені вбачається ця дитинка, таке прекрасне, таке притягаюче, гарне сотворіння.

Взагалі Іспанія зробила на мене чудове й непереможене вражіння. Вона така оригінальна, така своєрідна, що не дивно, що поети та письменники так її "оббрехали".. Вона будить фантазію, розповідає казку про велике минуле великого народу, якого релігійний фанатизм католицтва поклав в могилу. Прогучна історія, пройшли сторіччя, розвалилась пишна держава і зосталась одна сіра руїна, а з усіх сторін чуються з безлічі дзвіниць панахидні дзвонення минулому, навіваючи всюди сум і чад середньовіччя. А іспанець, загорнувшись в ковдру, з натягнутим на самі очі капелюхом, кадить смердючою сігарою, підпираючи спиною, щоб не впала, брудну стіну халупи...

По долинах субтропічна природа, а на взгіррях зеленувато-сіра пустиня. Все має цей колір: сірозелений камінь, сірозелений міх, сірозелені кущі оливкового дерева, сірі хати з рівним дахом, сірі церкви, віслюки, вівці... Усе сіре; тільки духовні чорні та небо прозоросинє, мов емаль.

Що робить наївно-кумедне враження — це вітряки: малесенькі, низенькі камінні халупки з розпатланими крилами. Так і здається, що ізза рогу виїде на клячі невмирущий Дон-Кіхот, нахилить свій довжезний, тяжкий спис, ударить коня острогами в барабанні боки так, що загуде, і пошкандибає в наступ... Часом приходилось бачити дійсні сервантесовські образки: По сірозеленій стежці лінивим підтюпцем біжить низка маленьких віслюків, мов цуценята. По обидва боки на них навантажені більші, ніж вони, коші з різним збіжжям і городиною. На кошах сидять товсті іспанки в чорному і у величезних білих чіпцях. Вітер роздуває їх

і хляпає крилами тих чіпців, наче вітрилами на човні. А ззаді на такому ж малесенькому віслюкові їде товстий священик в чорній сутані і широкополому брилі. Біла краватка на чорному підкреслює червоне й сите обличчя. Живіт у нього труситься ритмічно враз з підтюпцем віслюка... Чи ж Сервантез, чи Боккачіо! Цікавий край. Шкодую, що не проїхав його всього.

Франція зустріла нас таким холодом, що всі перестудились. Через це всі шість концертів пройшли надзвичайно паршиво, та ще й тому, що за виключенням одного всі були денні (матіне). Я прямо був слабим від паршивого звуку шарманки, але всепрощаюча публіка оплескувала і в пресі писалось добре. Слава Богу, що ще не минув психоз слави!

Тучапський підписав контракт з директором "Шамс-Елізе" Ебертом на 20 концертів, з 21 березня по 15-го квітня. Шурман, почувши про те, ледви не захворів, але прохолов і бере нас до Ліону ще на два концерти, далі до Бельгії і Голляндії. Навіть говорять про Італію. Та хіба можна щось зробити з нашими людьми? Знову починають встрявати не в свої справи, поводження в них просто неможливе. Починається знову напад на Тучапського та втеча з хору (чого?). Після Ліону їдуть Барвінська й Борткова, значить треба шукати альта й сопрана. А де їх знайдеш? Прийдеться, мабуть, взяти Горянську, яка проситься з Праги.

Тут деякі рецензії з Парижу: "L'HUMANITE", 23 березня 1921 р.

"Я не знаю, хто ці чоловіки й жінки, і звідкіля вони; я не знаю, чи вони вже поставали комедіантами, як ті мужики, що їх показують у столиці; я не знаю, чи вони відчують, що в них живе тоді, коли вони співають...

Але що я знаю, то це те, що в грудях цих кількох десятків емігрантів живе Бог, який не є лише богом музики, а небом, деревами, водами,

вітром їх рідної країни; і ці чоловіки та жінки, в їх різнобарвних і гармонійних одягах скупчені, кольоритні і чисті, як грядка азалій. Я не знаю, чи вони є те, що називають гарним і симпатичним; але вони належать до тих, що ви мусите обернутися, коли вони прохсдять попри вас по дорозі.

Оце і є то те "велике", що в цих співах сумних і ніжних, і одночасно дотепних (з гумором, захованим під зморшками і в нашого селянина), що так пориває вас за серце, дуже й сильніше, ніж всі паризькі драми, навіть ті з них, що найкраще змайстровані.

Тут сам народ висловлює себе. Це так наче б він промовляє до нашого народу...

Марсель Мартіне.

"LA LIBERTE", 23 березня 1921 року.

"... Їхні голоси чудової повноти, гнучкості й одностайності. І їхній шеф, О. Кошиць, надзвичайний магнетизер. То він має вигляд того, що наче кидає іскри з кінця своїх довгих напружених пальців; то, здається, він підбірає звуки, піднімає їх і примушує їх розквічуватись. Він креслить містичні рухи і кінцем вказівного пальця неспостережливо підносить звуки, які загрожували впасти; він стишує свсєю долонею, він запалює своїм кулаком... Говорять, що він носить звукові вібрації між своїми руками, їх окамінює, їх виточує, або їх розкидає. Я не думаю, що можна сподіватись чогось більш перфектного, більш нюансованого. Чи це дійсно українське народне мистецтво? Я уявляю, що народне мистецтво більш просте, менше дбайливо детальоване. А може, маючи такий чудовий інструмент, Кошиць дозволяє собі йти на деяке перебільшування віртуозності? Але потрібно це вміти".

"Le Cablogramme", 30 березня 1921 року.

"... І щоб дійти до найкращого наслідку, нехай

проф. Де-Панс (диригент новозаснованого французького хорового товариства) піде кожний раз, коли то буде можливим, з головними членами свого Т-ва, послухати чудовий український хор, що викликає фурор в театрі Шанс-Елізе у п. Еберта. Там вони зрозуміють досконалість, до якої можуть дійти хоральні маси, коли ними керує шеф, як Кошиць, і що вся їх думка в тому, щоб іти за його провідом, п'ючи його поради під час проб, слідкуючи за його рухами, жестами, поглядом і за найменшим з його рухів під час виконань на концертах, що всі відбуваються на пам'ять. Завдяки цьому шефові, ці артисти, якими опанував ритм, досягають вокального ансамблю такої єдності і такої повноти, що чогось кращого уявити собі не можна. В певні моменти вони нам дають таку ілюзію інструментальної звучності, що межує з неможливим. Часом нам здається, що ми чуємо стоголосі органи, аж тут раптом зачаровують вони нас тонами альтів, віольончелів, контрабасів, в той час, як ніжність дерева чарівно охоплює нас, а блискавичний вибух міді переносить нас в якийсь надзвичайний, новий героїчний світ. І це все з чіткістю наступів, чистотою й точністю, до чого приспонується ще цілковите надзвичайне розуміння всіх стилів. О, ці "сфорцанда", за якими приходять "піаніссімо субіто"; ці продовження глибоких басів, що тягнуть в звуковій субстанції, як далека луна; ці хилитання і рух сипучих пісків, розгніваних хвиль, заливаючих вод... А ці спадання звучності, ці "пердендосі" до безконечного, секрет яких здебільшого невідомий багатьом прекрасним оркестрам.

Еге ж, професіонали і аматори, шефи й виконавці, співаки і просто публіка, ідіть, слухайте українців і пана Кошиця, і вчіться у них".

ПРО СВОЇ СПРАВИ

В Парижі ми знову мали нагоду говорити з нашими кооператорами. Були Барановський, Сербиненко, Перепелиця... Багато говорилось про те, що ізза браку окремого фонду на мистецькі дії, ми не можемо спокійно розгорнути тієї роботи й повинні бути в лапах експлуататорів. Як би то було краще, коли б антерпренерськими здобутками користувалась якась українська установа! Кооператори немов би з тим і згоджувались, могли б дати на роботу грошей, але не хотіли давати їх хорові, як несталій установі, а потім “убоялись” дати навіть на моє ім’я, відмовляючись тоді “браком” грошей, що було неправдою. Але, довідавшись, що є великий попит за нашою музикою, Сербиненко, вбачаючи наживу, запропонував мені видати дещо з моїх творів з перекладом тексту у французьку мову й погодився дати на це гроші, але з умовою, щоб половина прибутку йшла йому.

Отже виходило, що гроші знайдуться тоді, коли можна заробити без вкладу своєї праці. Зрозуміло, що я на те погодитись не міг.

Приглянувшись за два роки до тих діячів, бачу, що жодної справи з ними не можна мати, вони ні до чого не здатні і на їхньому чолі ясно видно їх кінець. Може ще доживу до того, побачу, чи помиляюсь.

Другий концерт в Ліоні був загальним тріумфом. Співали надзвичайно гарно: голоси бреніли ясно й світло. Я мав добрий настрій. Овації були громоподібні. Виїхали ми з Ліону з чудовим враженням. Я з Тучапським мали від Шурмана білет 2-ої класи і їхали поспішним потягом “Рapid”. Виїхали о 6-й год. ранку і були в Парижі о 3-й год. дня. Їхати було добре, наше купе було майже вільне і я трохи поспав.

Два концерти в Парижі відбулись знову в театрі "Шамс-Елізе" 25 і 26-го лютого. Концерти були денні і припали на п'ятницю й суботу, публіки було мало і наш Шурман повісив носа. Про Голяндію вже й говорити не хоче, а їдемо тільки на 4 концерти в Бельгію.

В Парижі я задумав здійснити свою давню думку. Мене завжди обурювало становище композиторів, працями яких користуються всі, тільки не композитори. Наприклад, програма Капелі побільшості складалась із творів Стеценка, Леонтовича, моїх і др. Як автори, ми за свою працю ніколи нічого не мали, а Капелья з того жила. Я знав, що в Парижі є "Товариство авторів і композиторів", які захищають авторські права, слідкують за концертами і беруть з виконавців 6% валового, з яких, з авторської суми, залишають собі 10%.

З якої речі цим користується якийсь Шурман чи Еберто, а не Стеценко й Леонтович, які в Україні гинуть з голоду, або я, що за всю свою і диригентську й композиторську працю дістаю раптом два з половиною "паї" хориста? Я пішов з адвокатом Михайловим до того товариства. Вони з приємністю згодились прийняти мене у свій склад, взяли у мене дві фотографії, а замість метрики — посвідчення від місії, і також по одному примірнику моїх творів. В тойсам вечір пішли вони на наш концерт і забрали з каси 8.000 франків авторських за концерти в Парижі. Спритні люди!

Шурман почав нарікати, а Еберто сказав, що авторське на будучих концертах буде стягати з нашої суми, бо, мовляв, його про те не повідомили, підписуючи контракт. На це все, звичайно, можна було не звертати уваги, але непогсдження з ними, коли вони могли нам ще придатися, примусила мене відсунути цю справу надалі. Шкода було дарувати ті гроші... А мої "молодці" потім розпсвсюджували чутки, що то я з них хотів мати ті гроші, і що вони примусили мене відкликати ту справу.

Б Е Л Ь Г І Я

27-го лютого 1921 р. виїхали ми до Бельгії. Концерти відбувались в брюссельському театрі "Галєри" 28 лютого, 1, 2 й 3-го березня. Театр був невеличкий і з середньою акустикою. Шурман поставив за квитки такі ціни, що бельгійці аж почухались: місце в льожі 25 франків і в партері те ж саме. Це тоді, коли в опері перше місце коштувало 12 франків! І... опікся. Публіки на всіх концертах було тільки половина залі. Потім я довідався, що публіка утримувалась їти, чекаючи "прихоськівських" від 2-ох франків. Рецензії були чудові. Нас називали першим хором у світі, а мене називали чарівником. Добрий чарівник, коли за всю свою роботу від своїх людей не чув доброго слова.

На свою відповідальність ми дали ще три концерти в Брюсселі в залі "Патрія" 10, 11 ввечері і 13-го березня ранком (духовний концерт). Публіка реагувала чудово, рецензії були розкішні. Завтра, 15-го березня, їдемо на один концерт до Гант-у. 19-го будемо мати ще один в брюссельській "Патрія", а потім до Парижу.

Концерт в Ганті пройшов з великим мистецьким успіхом. В Гантській консерваторії на цей день був призначений концерт якогось славного квартету, який був реклямований задовго перед нашим приїздом. Через те директор місцевої опери відіслав на цей день свою групу в Остенде, а нам здав оперу. Театр розкішний, зала чудова як і акустика. На наше диво й публіки набралось досить. Цей концерт, як і брюссельський 19-го березня, ми давали, щоб не сидіти без діла, а через те ніщо не псувало нам настрою і спів був чудовий, також як і прийняття. Публіка тут була дуже музикальна. Так гарно пройшов і останній концерт у Брюсселі.

Перед виїздом з Бельгії були ми у професора Му-

зикольотічного інституту д. Тірабассі. Ми слухали у нього старовинні бельгійські композиції. Вони були дуже цікаві, але в не доброму виконанні композитора Тірабассі. Він на прощання дав мені декілька тих композицій і взяв з мене слово, що при будучому перебуванні в Бельгії я їх виконаю. Королева дуже хотіла нас бачити у себе. Ми дістали від неї листа, що вона сподіється бачити нас в себе в будучий приїзд.

Імпресарія нового не передбачається і в будучому один туман... А здоров'я має теж дуже й дуже погане. Починається те, що було в Берліні — серце майже зовсім припинює працю. Починається початок кінця, як кажуть наші залізничники, “перво́й дзвонок” на той світ... Щож, нехай буде, що повинно бути...

Голоси бельгійської преси.

“LE XXe SIECLE”. 2 березня 1921 року писала:

“На радість музик український хор повернувся до Брюсселю. Він повернувся, щоб співати нам свої колядки, свої народні мелодії. Цей раз діти України передяглися в свої національні одяги блискучих кольорів, мальовничої лінії й обули чоботи червоної шкіри. Ефект надзвичайний.

Поза їхньою чудовою технікою, що зложена одночасно з простоти й досконалости, — відчувається сила й краса мистецтва цих співаків, пізнається артистична й музична раса цих козаків, цих смиренних і дужих селян, чистих від усяких “щукань” і всякого комедіянства, але співаючих душею й серцем мелодії своєї країни. Як я вже сказав, їхня техніка доходить до досконалості і це найбільше дивує в мистецтві такому народньому, позбавленсму претензій. Для цих співаків труднощі не існують ні в найбільш різноманітних ритмах, ні в найніжніших та раптових нюансах. Скрізь, і в усім, ансамбль певний, рівнотонний і достойної чистого захоплення красоти. Я думаю,

що не перебільшу, як скажу, що цей хор єдиний у світі!

Провідник хору, п. Кошиць, абсолютно знаменитий. Не можна уявити собі більше певності, точності і виразності в диригуванні музикальної фаланги”.

“Journal De Bruxelles”, 2-го березня 1921 р.:

...Порівнювали українських хористів до співаків “Сікстинської капели”; це помилка. Дійсна релігійна музика має в основі ясний спокій навіть в містичному запалі або у надзвичайно патетичних “Діес іре” — “Страшний Суд”, — а музика народних пісень походить з найбільш різноманітних переживань.

Веселість, дотепність, запал, кохання висловлюють тут себе у відповідних ритмах, і вибухають прямо з народньої душі. І коли ця душа особливо ще має музичний талант, як оця душа українського народу, вона продукує такі шедеври, які співробітники майстра Кошиця виконують з таким артизмом. Це душа їхньої Батьківщини співає своїми устами. Безумовно, що думка про страждання, які терпить ще ця люба Батьківщина, дає деяким їхнім пісням глибоку емоцію, на яку ентузіастична публіка відповідає виявом своєї симпатії”.

ЯК ПРАЦЮВАВ КОМІТЕТ “ДЛЯ ПИЛЬНУВАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ ЧЕСТИ У. Р. КАПЕЛІ”.

Приходько заснував “Комітет для пильнування корпоративної честі” капелян. Записую тепер сумний випадок, який характеризує моральний стан капелян.

По якомусь концерті до мене підійшов якийсь добродій з агентом тайної поліції й питає мене про хориста Бреня, який не поїхав з нами до Бельгії, а лишився в Парижі. Я відповів їм, що цей хорист залишився в Парижі. Виявилось, що його шукають в такій справі: Ще під час нашого першого приїзду до Бельгії п. Брень познайомився з однією замужньою жінкою. Її чоловік мав ресторан. З часом вони дійшли до краю і п. Брень став її коханком та почав тягнути з неї гроші. Відношення між ними продовжувалось навіть тоді, коли ми (по першій розвалі в Чехії) приїхали тепер до Парижу. Ця мила парочка влаштувала своє листування на моє ім'я. Одного разу я дістав повідомлення про замовлений лист. Я негайно взяв авто й поїхав за листом. Одержав листа, а на ньому написано: “Для Бреня”. Не знаю, чи довго продовжувалось би таке нахабство, але одного листа порвав, а Бреня вилаяв. Виявилось потім, що та дама украла всю касу свого чоловіка й невідомо куди втікла (хоч напевно Брень знав куди). Все листування закоханих дісталось до рук чоловіка. Їх доросла дочка-дівчина, дізнавшись про той скандал, була остільки тим стурбована, що кинулась з вікна й забилась... Тепер поліція шукає капелянського Дон-Хуана. Для адміністрації Капелі Брень, про око, “залишився в Парижі”, а на ділі, про що вона знала, Брень приїхав до Брюсселю. І тепер побачимо, як то наша “громада” буде на цю подію реагувати, бо ж вона реагує на все, крім себе самих!

З цієї історії було найбільш огидним те, що Бр
Турнові (Чехія) одержав листа від ображен
віка його любої й відповів йому, що у всь
а його жінка, яка його "спокусила"...

Через деякий час я довідався, як "громада" і
ла на таку демонстрацію "колективної честі Ю
ли" за кордоном: Вона минула це мовчанкою, н
чо не було. Мало цього, "громада" видала Е
на втечу до Парижу гроші.

Таке дала нам повна демократія "безкровної
ції".

**Перший ряд: О. Кошиць, Мұльман, Ілля Захаров,
Вяч. Суховольський. Другий ряд: Задоя, Т. Георгієв-
ська (потім Т. Кошиць), Заморин. Третій ряд: Іван
Масиченко і П. Вінницький. Знімка з 1916 року.**

О. Кошиць — диригент Київської Оперы

З Н О В У П А Р И Ж

20-го березня о 10-ій год. ми виїхали з Брюсселю, а о 6-ій год. ввечері були вже в Парижі. Тут порядок концертів був такий: з 21-го й по 27-го березня духовна програма з колядок і кантів. 27-го березня перейшли на мішану програму. Духовна програма припадала на Страсний тиждень; слухачів не було багато і успіх хоч був міцний, але не гучний. Та сьогодні людей на концерті було повно, а успіх аж до крику слухачів. А я перемучений до безтям'я і настрою-ніякого!

А в Капелі панує "демократія". Прикрість за прикрістю і керують тим ті самі: Троїцький-Артем'єва, Кучерів-Чорна з Корецькою. Збоку виходить так, що комусь треба Капелю розвалити, знищити. Що ж поробиш, всім заправляє комітет. Господи! До чого мені все те остогидло і як я те все ненавиджу!

Вирішили викликати з Берліну Леонова й післали йому 600 франків, щоб виплатив борги, а він не їде. Побачимо, що то буде.

Париж, 18 квітня 1921 р.

Нарешті закінчили цикл 20-ти концертів 12-го квітня. За два роки ми проспівали 207 концертів. На останній концерт приїхав Леонів. Я зразу ж дав у програму "Баришполь". І тоді виявилось, що учителі в Берліні дуже попусували йому голос: пропав тембр, верхів немає, низи співає животом. Гірше нашого звичайного тенора. Це називається — наука! Пропали йому гроші за науку, а наші за переїзд.

В цьому ж місяці відбулась чергова прикрість в хорі, але вже більш поважного характеру. Як видно у Троїцького пряма мета — розвалити хор. Щоб не відкрити свою мету, Троїцький робив заколоти в хорі

чужими руками, намовляючи до того різних осіб. Почалось з того, що в увесь час співанок у Брюсселі, Артем'єва, Чорна і Броунс вишивали собі. Робилось це демонстративно. Я тільки дивився й мовчав, чекаючи кінця. Артем'єва дійшла до того, що при розучуванні нових творів не тільки не давала звуку, а навіть слів не говорила. На заувагу моєї помішниці П.І. Шуровської вона відповідала: "А Вам цього не досить? — А мені — досить!.." На концертах ця вся "компанія" вела прямий саботаж: давала півзвука, а то й зовсім не співала. При співові на руку не дивились, плутали, умисне детонували. Один раз Корецька так заспівала вступ в "Колядках" Лисенка, що ледви не збила всіх, а в "Скрипці" наробили такого, що ледви не зупинився увесь хор. До цього саботажу пристав у басах Чехівський, Городиський в тенорах. Робилось щось неможливе. А комітет, який повинен був уважати на відношення хористів до праці — ухсм не вів. На пробі хору 27-го квітня я поставив вимогу Артем'євій, щоб вона "почала вже співати". З цього крім суперечки нічого не вийшло. Я повинен був залишити пробу й вийти з залі. Комітет прийшов до мене залагоджувати справу й рішив на перший раз покарати співачку денним утриманням. Я згодився.

Комітет, нікому нічого не кажучи, розпоряджається грішми по своєму й не на користь справі. Кожний починає робити по своєму. Співачка Чабаненко виїхала і з її платні не затримали, позичених нею на костюм, 3.000 польських марок. Це викликало конфлікт, що скінчився спільним засіданням Ради й комітету. Вирішили ці гроші стягнути з Костецького який їх видавав.

З тих різних подій було видно, до чого довело продовження Стеценко-Приходьківщини: "діло згнило на корні", всі розбештались так, що ніяких авторитетів для них не існує, ніяка дисципліна немислима... Значить і діло не може йти далі.

В душі своїй я твердо вирішив при повторенні чогось подібного, не псувати собі даремно здоров'я, а кинути все до чортової матері! Коли люди не шанують самі семе і свої справи, з якої їдять хліб, коли про ніякі ідеї й вартісні справи і мови не може бути, то чого я повинен терпіти від них за своє добро та ще й занепащувати своє життя?

Сьогодні вибір нового комітету. Безумовно пройде Троїцький, який у Варшаві називав цих баранів наволоччю й отарою. А коли так — це буде початок кінця. Воно до цього йде, та й давно вже пора. Жаль тільки, що все це станеться в Берліні, де й без цього повітря ще не “прочистилось” від Капелі.

13-го квітня закінчились концерти в “Шампс-Елізе” й почався мертвий сезон. Велись переговори з Англією й Італією і кінчились нічим. Стало ясно, що треба їхати в Німеччину. Три тижні сиділи даремно й проїдали запасовий Фонд. Тучапського ніяк не можна було випхати до Німеччини для улаштування концертів. Нарешті комітет його випхнув. Він виїхав до Кельну й призначив концерт на 24 квітня, але ми не дістали німецької візи й виїхати не змогли. Тоді новий комітет: Троїцький, Кучерів і Городиський пішли до дирекції Трокадеро й продали їй два концерти (27 і 30 квітня) за 6.000 франків. Для Трокадеро ця ціна була смішною, але це спричинилось до значного заколоту. Кучерів (нахабний і хитрий “одесит”, але дурнувата людина) уявив себе великим імпресарієм і на зборах почав “навсидити критику” на Тучапського...

Новий комітет почав улаштовувати різні халтурні виступи, які не були б до лиця Капелі. На моє щастя ці заходи здійснились. Комітетчики дійшли до того, що самі почали ходити до Шурмана і вести з ним якісь розмови про працю... Нарешті вийшло так, як і повинно було бути: проїли фонд, на влаштування дальших концертів грошей нема, на переїзд до Німеччини кон-

фіскували утримання відсутніх Тучапського, Л. Сорочинського (його післали в Польщу за співаками) й Педи, і це все самочинно.

Забув ще записати, що комітет із ініціативи Троїцького вніс пропозицію, а загальні збори затвердили, таку мудру постанову: кожний хорист може виходити з хору, коли захоче і тоді забрати частину своїх грошей з фонду. Така мудра постанова для Троїцького мала свою ціль, але куди дивився загал, якого існування було цим поставлене під загрозу, я прямо не можу зрозуміти! Зразу ж по цьому почалась втеча з хору. Тоді вийшла з хору Бортко, за нею Чабаненко, а подають про це заяву Ручко й Довгань. Тікають хто куди може. Ці останні в залві навіть не вживають слова “Капеля”.

Трапився ще тоді й такий випадок. Перед Великоднем до мене звернулись деякі співаки, щоб на перший день проспівати Великодню Утреню, бо, мовляв, вже й не тямлять, коли були в церкві. Я згодився і сказав, щоб підібрали церковний хор з тих, хто згодиться співати. Почались, як звичайно, збори, дискусії... Деякі “патріоти”, напр. Шандровський, запротестували, що в російській церкві вони молитись не будуть і не можуть. (Шандровський пізніше пішов на працю в Російську церкву та співав в російських хорах). Але все якось пополам з гріхом влаштувалось, погодились співати окрім “патріотів” Шандровського, Литвина і др.

Мої товариші по Київській Академії Леонівич і Базилевич, що були дяками російської церкви, з великими труднощами виговорили нам в російській церкві долішне приміщення, знайшли грецького митрополита, біженецького священика (українофіла москаля), додати до них “всеблуднішого” диякона Корсунського і Служба була готова. Співали ми чудово і то так, що всі з верхньої церкви перейшли в долішню. Різні старорежимні щурі, знаючи, що Служба йде з

українською вимовою, не почували себе добре... Їх впускали в церкву по білетах, а нас вони розпитували, чи ми не з хору Кошиця. По відправі ми мали розговіни з митрополитом. Все, здається, було добре, але на другий день на хоровій прсбі Брень підняв голос: "Чого це опитували, чи ми "з хору Кошиця", а не з "Українського Національного Хору?" Це було так безглуздо, що навіть капеляни, які звикли до всяких несподіванок і вправ такого роду, сміялись. Гостро-цікаве в тому було те, що це був той самий Брень, який так старанно дбав про добре ім'я У.Н. Хору в Бельгії...

За те, що Службу ми співали по українському і не поминали російського патріярха, влетіло добре моїм приятелям Леоновичу і Базилевичу від "Пріходскаво савета". Та здається, що те сталося з звязку з іншими причинами, щоб примусити Леоновича залишити свою працю в російській церкві.

Концерти в Трокадеро пройшли з надзвичайним успіхом, особливо другий. Та й тут стався клопіт. Я жив коло Айфелевої башти на бульварі "Мот-Піке", коло мосту. На другому боці, за мостом — Трокадеро. Пішки всього півгодини. Я тоді був такий малосилий і перемучений, що пройти таку делечинь пішки, не мав змоги. Чогось не взяв авта, а, щоб було швидше, поїхав підземкою. Як на лихо, на якійсь станції потяг затримано на півгодини, і я спізнився на концерт на чверть години. Взагалі зі мною нічого подібного в роботі ніколи не траплялось, і за шість років, як оце пишу, я не пропустив і не спізнився ні на жодну пробу, не то що на концерт, а тут — на тобі! Тоді, як мене чекали, Троїцький з Кучеровим бігали між співаками й агітували: "Вот, кагда ми устраїваєм канцерт, он на-рошно апаздываает, чтобы сарвать его!"

Підлості й дурноті людській, звичайно, немає кінця й краю, але такі нісенітниці говорити можна тільки із затаєною метою, щоб піднести для своїх потреб між

хористами напруження. Коли б швидче кінець оцим мукам, Господи!

Коли доглядач за валізами Капелі Курчинський забирає рішучий голос в справах хору, то тоді йти вже немає куди. Чехівський, як уроджений провокатор, міняє "віхи" щодня: то на одному, то на другому боці, лазить, щось перешіптує, за щось агітує, всім і всюди говорить неправду, за щось вибачається, на щось зі злістю наскакує... За ним і його сестра Зіна — жінка "чемоданного генерала" Курчинського. А там і другі, особливо родичі Стеценка. Твориться щось погане до нудоти, що й сказати не можна. Але одне ясне — справа йде до краю.

Жаль було залишати Париж, особливо коли знаєш, що може бачиш його в останнє і що справі кінець. 2-го травня виїхали до Німеччини. (Записане 4-го травня 1921 р. в Кельні).

Вже значно пізніше, люди, які не знали про внутрішнє життя в Капелі, ставились до неї надзвичайно добре. Про це свідчить хоч таке: "На засіданні французької Палати Депутатів 7-го грудня 1928 р. розглядалось питання про субсидію театрам "Комеді Франсе" і "Опера Комік". Депутат Саллєс, говорячи про занепад мистецтва в театрах, які дістають субсидію, покликається на інтерв'ю Ігоря Стравинського (в "Журнал де Женев"), який сказав, що є тільки дві музикальні нації на світі — це італійці і слов'яни. Про музикальність італійців писав ще А. Мюссе, а що торкається слов'ян, то треба було послухати в Опері ("Опера Комік") Український Хор, що це не підлягало сумніву".

Н І М Е Ч Ч И Н А

Як заникала Українська Республіканська Капеля
(Записане в Гурен ауф Рюген) 4 серпня 1921 року.

Не знаю, чи зможу все записати... На душі так гидко, що хочеться вмерти, щоб не бачити людей. Сталось все так, як я передбачав.

В Кельні ми мали один концерт в залі "Бюргер-Гезельшафт" 3-го травня. Акустика була чудова, слухачі-німці чулі й музикальні. Співали добре й успіх був чудовий. Привели до мене одного сліпого музику. Він з хвилюванням мені сказав: "Я нарешті найшов те, чого шукав усе життя". Славний наш співак Модест Менцінський (співає тут в опері) сидів в першому ряді і весь час плакав. Рецензії були чудові і ще більше гнітила думка, що хор розсвалюється. Хто і для чого це робить? Людський дурноті й жорстокості немає краю!

10-го травня співали в Дюйзбурзі. Успіх був великий. Хай про це оповідає критика:

"Duisburger Beilage", 10 травня 1921 р.

"Вчора ввечері проф. Кошиць з своїм хором в національних одягах потрактував нас музичним мистецтвом найбільш зрілого гатунку. Мушу тут публічно признатись, що я ще досі не чув такого просто незвичайного матеріалу на всіх голосових позиціях. Чисті, як дзвін, переможні сопрани; глибочезні, повні та чудозвучні баси; повногрудий, вирівняний середній матеріал. Ціле таке пишне з своєю променистою різнобарвністю та гармонією, що я ще міг би довго слухати тих, напричуд точних, таких чаруючих звуків. То от буває воно та шумить, як могутній орган, то як гра жартівливого гнома, то як найщасливіший екстаз, то як найінтимніше, найбільш благальне прохання.

Проф. Кошиць тримає свій хор в руках; він слухає його, виконує його найменший рух. Атаки — чистесенькі, фортіссімо виступає з найбільшою величчю, але так само чисто й гарно звучить і в піяніссімо. Обговорення всіх пісень хору завело б нас далеко. Кожна з них була шедевром — дійсною артистичною насолодою. Мені особливо сподобалася пісня “св. Варвари” та про “Почасєвську Божу Матір”. Остання дала нагоду виступити баритонові підкупаючої повноти та чистоти звука. (Никон Кузьмин). Все зростаючі, повні захоплення оплески обдаровували артистів...”

В цьому ж Дюйздурі почались клопоти і як завжди з проф. Тучапського. Хоч треба сказати, що з 186.000 франків загального прибутку за цей сезон, коли пройшла б наша пропозиція щодо розподілу грошей, можна було б, одержуючи 20 фр. денно, забезпечити хор до травня, і ще лишилось би в касі 42.000 франків оперативного капіталу. Але Троїцький і Ко повели справу так, що гроші розкрались і на оперативний капітал лишилось тільки 12.000 франків, а на зворотній 15.000 франків.

Сидячи без роботи в Парижі перше всього “з’їли” оперативний капітал. А коли кельнські й дюйзбурські концерти не виправдали надій, бо якраз в той час почалась там французька окупація, тоді прийшла черга і до зворотнього капіталу.

Пішли невпинні Загальні збори, а на них: професор “з’їв” оперативний капітал, бо ж не замовив в Німеччині концертів. Наступала катастрофа, бо в касі всього тільки 15.000 зворотнього і т.д. Забували, видно, комітетчики, з якою вони кишенею виїздили з Польщі, — тоді катастрофи не було!..

Думка, яку уводив Троїцький, була приблизно така: “Концерти в Німеччині дали недобір (до цього часу було тільки три концерти), в касі хору залишилось

всього 15,000. Уникнути катастрофу можна тоді, коли запровадиться в хорі "Товариство", бо Держава — фікція, а фікція не може розпоряджатись справами хору.

З останнім можна було погодитись. Держава щодо хору була давно "фікція", але щоб 15.000 фр. творили "катастрофу" і "Товариство" могло спинити французьку окупацію і тим поліпшити збори з концертів, це була явна дурниця. Троїцькому хотілось "панувати" в хорі й розпоряджатись грошми по своєму. Але ж, Держава нас ще не розв'язала і вся відповідальність за виступи Троїцького падала на "Раду капелі", а властиво на мене. Тоді я запропонував їм таке: Піти легальним шляхом, для чого треба увійти в зв'язок з Урядом, щоб Капелю, як державну установу, розв'язали і зняли з мене відповідальність, а потім вже можна було б запровадити й товариство. Не тут то було!

Як видно їм треба було поспішати, ловити гарячий момент. Пропозиція моя не мала успіху й образи на Раду капелі сипались, як із мішка. Троїцький і Кучерів прямо з посторонків вискакували! Я мовчав, бо бачив кінець. Бажаючи дотягнути до кінця замовлені тут концерти, я запропонував додати в Раду двох представників від хору з правом рішального голосу, хоч ясно бачив, куди вони потягнуть і чого нароблять, але треба було доспівати концерти.

Артем'єва внесла "веселеньку" пропозицію — наложити на Тучапського кару на 1.000 франків. Це було 5-го квітня, а 6-го на Загальних зборах комітет сам запропонував розібрати з каси гроші по кишнях, хоч ніхто з хористів про це й не загикався. Сказане було передостаннє слово. А останнє слово було Троїцького: З приводу покарання попереднім комітетом Артем'євої (кара була наложена в Парижі і до цього часу не виконана) Троїцький створив "Суд Присяжних",

в якому сам виступає адвокатом Артем'євої (Це в державній установі!) Почався "розбор діла". "Состава преступлення" не знайшли і вирішили або зменшити їй кару на 2 франки, або справу припинити. Варте уваги було те, що цю пропозицію вніс ніхто інший, як знаменитий потім Кириченко. Це другий тенор, невдалий муж, мовчазний "угодник", абсолютне ніщо, що пари з уст не випускало два з половиною роки. Вніс цю пропозицію ясно й певно, що була вже виготовлена раніше. Виходило так, що загал уже навіть без товариства вирішує справи дисципліни, не запитує навіть диригента, який накладає кари. Я сидів і чекав... Наступив критичний момент і останній. Я не вірив своїм очам і вухам, щоб всі до того очамріли, бо, знявши цю кару, порушується те, на чому єдино будується співоча праця — дисципліну. І загал зняв кару. Тоді я взяв останнє слово і сказав, що при такому погляді на справу та її ведення, що виявив загал останньою постановою, немає змоги працювати і я далі працювати не можу, а по закінченні замовленого на 12-го травня концерту, оголошую Українську Республіканську Капелю розв'язаною.

Збори провадились далі без Ради капелі, концерти якось дотягли, хоч були хвилини, коли посеред виконання треба було кинути все.

Тепер на сцену виступили нові чинники: Чехівський, його зять-доглядач за валізами Капелі Курчинський і скарбник Литвин, родич Стеценка. Без мене на зборах рішено: "Капелю розпустити я не маю права. Річей державних ніхто здавати не повинен. Фондові гроші членів Ради "арештувати" і їхати до Берліну добиватись свого". (Чого саме?)

Дійсно, річей не здали, фонд встигли "арештувати" тільки Тучалському, а до Берліну післали Троїцького, який повинен був відтіля їхати до Уряду в Польщу. Так отже, не Капеля, державна установа з вільнонай-

маними урядовцями, розпущена її шефом, а урядовці звільнили шефа... Цікаво!

Далі почався саботаж скарбника (Литвин) і господаря (Курчинський). Ні той, ні другий не хотіли здавати державного майна. Державні ж гроші, призначені на збереження майна по постанові Комітету вже раніше були розібрані хористами. Коли ж по наказу Берлінського посольства господар повинен був здати майно, він здав тільки те, що давно було на схові в Берліні (строї), а забрати від хористів строї відмовився. А державне майно, що було в Празькім лембарді, як довідались, він здав на одне поквитування з приватними валізами, а квиток передав давно звільненому з Капелі Кизимі. Їхати тепер за цим майном, або дістати на нього квиток відмовився. Прийшлося післати в Чехію П. І. Щуровську і кур'єра Якимчука шукати Кизиму, а в нього квиток. А там був увесь капелянський архив! Виходило щось нагле, безглузде й дике.

Нарешті все скінчилось самим кольоритним способом — експропріацією.

Повернувся з Варшави Л. Сорочинський, якого посилали набирати співаків замість тих, які лишили хор. Він вернувся й здав (на пропозицію Тучапського) мені решту від поїздки грошей: 2.390 франків і 2.000 нім. марок. Половина цих грошей рахувались державними (з минулих асигнсовок), а половину дав хор. Тепер і ці гроші треба було поділити пополам, бо в касі капелі не було ні копійки на переїзд до Праги і на збереження державного майна в Берліні, бо як я згадував, Комітет всі гроші роздав хористам на руки.

Коли Сорочинський здавав стравоздання комісії — з Тучапського, скарбника Литвина і ревізійної комісії від хору Чавдарова й Костецького, з доручення хористів прийшов Чехівський і зголосив претенсію на всі гроші, які zostались у Сорочинського, мотивуючи те тим, що

Держава їм “винна”. Випадково тут був і я, хоч участі в комісії не брав. Комісія по умові давала половину грошей. Тоді Чехівський вибіг і привів усю компанію, яка видно вже чекала на дворі: Троїцький, Городиський, Кучерів, Ручко, Ол. Трухлий, Петренко, Шандровський, Артем'єва, Чорна, Довгань, Чехівська Зіна і Курчинський. Всі прийшли. Всі були “заосмотрені в добре палічка”. Почались “підготовчі” розмови на тему, що решта державних грошей належить їм, бо держава у них в боргу. Троїцький, помахуючи переді мною палицею заявив, що гроші вони заберуть, а коли ми не дамо, то він покличе поліцію, щоб нас арештувати, і тоді видно буде, хто правний, а хто винуватий.

Цікаву ролью загравав Тучапський. По уставу Капелі я не маю відношення до матеріальних справ — це справа Тучапського й комісії з представників хору, що було затверджено міністром у Варшаві. Тепер в комісію мене запросив Тучапський приватно, як свідка. Коли ж справа прийняла такий зворот і Троїцький збирався битись, Тучапський з невинним виглядом питає мене: “Як скажеш, чи віддати їм гроші?” Виглядало немов би то я був головною особою в тій справі. Я відповів, що проти такого аргументу, як палічка, всі інші аргументи відпадають і вийшов. Не буду ж кликати поліцію!

Потім виявилось, що коли бунтарі забрали гроші, вони виголосили промову з подякою Тучапському, мовляв, “з вами служити можна, ви чоловік гарний” і т.д., а він стискав їм руки й дякував за службу в хорі.

Такий був блискучий кінець Української Республіканської Капелі! І це зорбили українці! А проводи були “фаховці”: Троїцький, Городиський, що слова не знав по українському та правдивий “одесит” Кучерів. Це люди, які на хор і українську пісню дивились, як на засіб до спекуляції. А наші патріоти — “головами накладено”, або йшли як барани, або допо-

магали тим, які свідомо валили національну справу. Типова революційна анархія!

Показовим було те, що на зборах, коли вже було відомим, що справа ведеться до розвалу — хто закликав до єдності і збереження хору, хто закликав до патріотизму наших “патріотів”? Полька Каленська!

Типове й те, що на цих зборах були читані мої особисті листи, перлюстровані господарем Курчинським (зятем Чехівського) і мій вираз “розжирівші скоти” був їм головним тезисом для агітації проти мене.

Своєрідна була й така подія. При Капелі по ініціативі жінок створився жіночий гурток для збирання в перервах концертів пожертв на Український Червоний Хрест. Це, здається, був єдиний прибуток, який міг мати Український Ч. Х. По розвалі Капелі зібралась компанія: сестра Стеценка-Литвинша, сестра Чехівського-Курчинська, приятелька Троїцького-Артем'єва, Корецька, Чорна і Каленська і вирішили касу цього гуртка роздати своїй групі. При цьому Чехівська і Артем'єва взяли гроші на сестер, що залишились в Києві... А такі осібняки як Бучовський одержали 75 фр., а Леонів, якого на кошт Капелі викупили з боргів в Берліні і який проспівав всього три концерти, дістав 150 фр. Цікаво, що Леонів ще перед тим позичив у мене і в П. І. Щуровської грошей і на другий день перестав з нами вітатись... Характерне й те, що із загарбаних грошей нічого не післали тим товаришам, які по розвалі хору пішли на фізичну працю в Кельні — Аполонов і Левченко.

Цікаво, що всю цю компанію Троїцький тягне до Берліну. Чому, чи не сподіється “Легалізації” у Стоцького?

На тих же зборах вирішили продовжувати працю без мене й показати по їх виразу — “Капелу Кошиця — без Кошиця”. Щож, думав я собі, репертуар мають, мають мої нюанси, державні ноти (музику) і строї...

можна деякий час показувати. Почались проби і вибори диригента. Пробувались Троїцький, Миколайчук, Литвин, Чехівський, Кириченко і Миронюк. Спершу і перше всього висміяли мої рухи в імітації Троїцького. Нарешті диригентом вибрали Кириченка. Пішли погробувати себе у “Вінтергарден” і в “Корсо” (кабаре) “на користь вітчизни”, як писали потім у своїх заявах Стоцькому, — і провалились з головою. Це був логічний висновок з тези: “ми, ми, ми,... і більш ніхто”.

З попереднього видно, що насіння, засіяне ще Стеценком і Приходьком, зійшло й розцвіло пишним квітом, дало овочі, хоч і не на тому ґрунті, на якому вони сіяли: не в Національному Києвському Хорі, який так раптово зійшов зі сцени разом з своїм батьком Приходьком, а на тому ґрунті, який вони засмічували і труїли. Щож! Таке зілля вродиться й там, де його не сіяно. Уявляю собі, як плещуть тепер в долоні ужгородці з Приходьком і що буде розводити в Україні Петро Стеценко, який думає там їхати!

Цікава також поведінка, про що з болем згадую, за всю подорож моїх приятелів Трухлих. Вони виявляли себе постійно зрадниками й дезертирами. В Кам'янці вступив до хору Іван, його нібито привіз Сергій, захопивши чомусь з собою недоростка (6 стіп вишини) Сашка. Коли я запропонував Сергієві вписатись до хору, він відмовився тому, що Сашко йде до війська, а він теж, щоб доглядати це немовлятко. Бажаючи мати добрі голоси, я вирішив ціною Сашка придбати Сергія і запропонував їм вступити до хору всім разом. Це була їх тактика і безголосий Сашко попав в хор “фуксом”. Коли в Кам'янці передбачався большевицький переворот, Трухлі завчасу втекли з Капелі, нібито для охорони державної скарбниці, яку вивезли до Станіславова. В Станіславові, коли Приходько зміняв посаду адміністратора на “передового” по фінансових і концертних справах, Сергій Трухлий взявся за адміністраторс-

тво, обіцяючи покласти “цю шпану” (хор) на “дві лопатки”. Коли ж побачив, що це не так легко, нагло “заслаб” і хворів аж три місяці, до Турнова, де його так притисли до стіни, що він зрікся адміністраторства. Не перемігши “шпани”, він, чистої води демагог, зрозумів, що краще бути проводирем тієї шпани і у Відні підіймає історію проти Тучапського. Там же проситься у мене в Україну, я його не пускаю, він підіймає в хорі ворохобню і похід проти мене і бажає, розваливши хор, легально опинитись в Україні. Це йому не повелось. Тоді він у Швейцарії переходить на бік Приходька. Коли в Парижі приходьківська громада пішла проти Приходька, він знову роздуває бурю проти нього, лишивши його як останній зрадник. А коли прийшлося підписувати протест громади проти Приходька, він знову залишає громаду й виходить з неї “по хворості”. Завжди кричав проти большевиків, а коли я його пустив з хору, поїхав до них, і служить у них... (Потім і їх зрадив та став “невозвращенцем”. Я зустрічав його в Парижі 1929 р., коли приїздив з Америки).

А Іван — типовий мовчун, “моя хата з краю”. Завжди тримав “неутралитет” у всіх справах, також і щодо мене, а тихцем передавав хористам все, що діялося в Римі капелі, а там Сергій по своїй потребі все перекручував. Нарешті виморочив від Ради капелі 5.000 чеських корон, даючи тоді слово продовжувати працю скарбника, утік до ужгородців... Шостистопове “немовлятко” Сашко, пробувши в хорі два й пів роки дармоїдом, приходив у Берліні з Троїцьким з палицею докінчувати Капелю. Таких то я мав “старих” друзів!

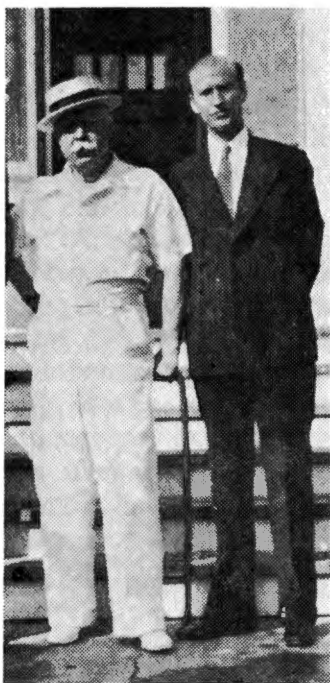
Герен ауф Рюген, Німеччина

14-го червня 1921 р.

Тепер сиджу на літнійську “Вільгельмсгоф” в Герснї, куди мене завіз Тучапський. З моря дмуть холодні вітри, червень як листопад і я, необачно викупався в морі й дуже перестудився. Уже тижнів зо два маю

гарячку зранку і ввечері, ночами мучить пропасниця й тяжкий кашель. Боюсь, щоб не було чогось гіршого. Щож, так і буде.

Я бачу, що щастя відвернулось від мене. На протязі майже трьох років перемагав таке, що можна було перемогти тільки при Божій допомозі, а тепер найшла пора біди, яка одна ніколи не приходить, а тягне за собою безліч других. Але дяка Богові за все, що було. Послужив своєму народові, як умів, а тепер пора розплати, бо розплата буває за все — і за добре й за лихе. Будучини немає і не видно... Може кінець.

**Д-р О. Кошиць і д-р П. Маценко
на "Диригентсько-вчительських курсах" УНО.
в літі 1942 р., Вінніпег, Ман.,**

ЗНОВУ ПРО КАПЕЛЮ

Післав справоздання до Уряду, а відповіді немає, бо нема ні України, ні того Уряду, який нас вислав та кинув, як у море. Надії, що посол Василько дасть грошей на продовження праці, теж немає. А як і організуєш, то нічого не вийде, бо немає в світі нації, яка була б так не дисциплінована й без самоповаги, як ми, українці. У що обернули нас сотки років неволі й бездержавності! В той час, коли приходилось брати Європу буквально “на абордаж” і примусити її схилитись перед нашою піснею — куди йшли мої сили? Йшли вони не на працю, а на боротьбу ганебну, огидну, підлу й дріб’язкову з інтригами, провокацією, зрадою й низістю нікчемних і підлих людців, яких я витяг з багна і яких годував на своїх плечах! Уявляю ж собі, яка була б мені подяка, коли б я вернувся в Україну!...

Негідні, звільнені капеляни, та п.п. Приходьки з Стеценками утворили б мені добрий тріумф, а решта українців піддали б жару. Бо де ж таки! Така була б нагода обплювати й опаскудити свого!

Що я маю за свою працю?! Працю, на якій втратив все своє здоров’я. Слави багато, але від чужих людей, а від своїх одна підлість, доноси й лайка... Матеріально? Як був жебраком, таким і зостався. До того ж ще свої ж “Вернигорці” (видавництво) серед білсго дня ограбували: забрали мої твори — не вертають, не видають і не платять. В Капелі за хозійнування Приходька діставав меншу платню від кур’єра: кур’єр Вахнянин діставав на добу 75 франків, Приходько — 75 фр. і 1000 франків місячно, перекладчиця Ватичка (родичка Приходька) — 75 фр. і місячно 750 франків, а головний диригент, на шиї якого сиділи

ті ж Приходьки і др. — тільки 50 фр. на добу, а платня гривнями. Тепер ось маю однісенький костюм і на рік життя в Чехії... А далі?

А Приходько, не одержуючи, по його словах, ні платні, ні добовах за всі 9 місяців, коли ще в Капелі були гроші, не маючи власних мастків, ні видань, ні навіть канцелярських заслуг перед своїм нарсом, будучи взагалі нікчемною істотою — виписав в Берлін всю свою родину і вже другий рік живе в Ужгороді паном, допомагає своїй групі грішми, та й до того ще й в лицедійство бавиться, виступаючи в театрі під назвою "Олекса Подолянин". На які кошти все те робиться? Виникає питання, чи немає там чого, що належить Капелі і її касі?! Хто дасть на це відповідь? Дуже добре схарактеризував його Видибіда: "Цей чоловік на хаті хату строїть"...

18-го серпня 1921 року.

Пишу майже через два місяці. Поправляючись в Герені, майже втратив здоров'я. Перестуда з недобрим серцем, що обтяжене ще любов'ю капелян, могла мене завести туди, де Макар телят не ганяв. Довелось виїхати в санаторію Лазаруса в Грюневальд. Там сидів майже місяць (з 12. VII по 3. VIII), нічого не здобув і вернувся таким, як поїхав. Тільки й того, що витрусив з кишені 4,000 нім. марок. Хоч це перебування було корисне тим, що дало можливість закінчити "Веснянки" для мішаного хору.

Перебуваючи в Берлінській санаторії, прийшлося бути свідком, в яке положення попали щирі до мене співаки. Всі бідували якнайгірше й чекали разом зі мною еспанського імпресарія Шрамля, який повинен приїхати до Берліну та підписати контракт на Еспанію.

З цим контрактом вийшла така історія. В цей час група Троїцького співала в Мюнхені, в кабаре. Імпресарій їхав до Берліну через Мюнхен. Там він побачив афішу Українського Хору й пішов побачити мене й Ту-

чапського, який з ним був у зв'язку. Натомість вийшов Троїцький і сказав йому, що це той самий хор, який був в Іспанії, але що він працює без мене, бо я відмовився від праці і що тепер сиджу без хору і мати його не можу. Через це, приїхавши до Берліну, імпресарій говорив з Тучапським з висока і збавляв ціну. Тучапський тримався свого й той поїхав до Троїцького й підписав контракт удвоє дешевше. За три тижні листування й переговорів з цим типом, Тучапський по своєму звичаю, ні слова не писав Шурманові, сподіючись, що обіцянка Кляузевса (члена "Орфеону" в Барселоні) є законом для Шрамля. Таке необережне відношення до справи стало причиною до повторення Дюйзбургської історії — контракт у нас викрали з під носа. Коли ж Тучапський знову звернувся до Шурмана, цей відповів, що справу треба починати наново, бо термін пропущений і він стратив залі в Італії через мовчанку Тучапського...

Сьогодні 20-го серпня і хор повинен би був розумувати репертуар, а у нас не тільки немає контракту й хору, а навіть відповіді від Шурмана. А співаки, які чекають контракту в Берліні і не пішли з Троїцьким, прожились і повинні йти до російського хору Ратова. Тож, коли б навіть від Шурмана була позитивна відповідь, у нас нікого не буде.

Цікаву роль почав грати Стоцький. Не знаю, чи по його власній, чи по чийій ініціативі, в перших днях липня він написав мені листа, а копію вислав групі Троїцького, з патріотичним закликком до примирення. Цей лист був зразком гіпокризії, нахабства з додатком неправди. В ньому були заклик до праці, про тяжкі часи, про користь вітчизні, про геніяльне диригування, про невтомну працю і т. д. від початку до кінця. І це все по тому всьому, що сталося, аж до експропріації державних грошей, про що я вже писав! Це й по тому, коли автор того листа "вичитував мені", що все, мов-

ляв, “мститися” на мені за моє “відношення до свідомого елементу”, до приходьківців і т. д. Це й після того, коли на моє прохання він відмовився вплинути на “троїцькистів”, а за нашою спиною вів з ними якісь переговори, а Тучапському обмовився, що вони “продовжують державну працю Капелі”. Це тоді, коли Дюс-сельдорфське кабаре “Аполло” серед своїх атракціонів реклямує “Гросс аттракціон! Українішер хорус” під орудою професора Кириченка.

Гарна державна праця: звести світову роботу Капелі з високої естради на аттракціон, “заведення с дєвочками”. Дійсно “державна робота”, зовсім в стилі деяких наших діячів, які всю українську справу звели на кабаретний аттракціон! Інак мислити цей діяч не міг. На цей лист я нічого не відповів.

Тижднів через два заїхав він до мене з Вировим в санаторію Грюневальд, наче б то відвідати мене. Жартуючи, звертається до Вирового й каже про мене: “От демократ! Навіть на листи не відповідає! І вичікуючи відповіді, легенько підсміхується. Підсміхуюсь і я, дивлячись на нього, а за пару хвилин сказав: “Хіба на такий лист можна що відповісти?” Обидва сміємось... Далі, підчас розмови, я й кажу йому: “Справді, чи Ви серйозно цей лист писали мені, чи так собі?” Він відповів: “То, бачите, щоб зняти з себе відповідальність перед громадянством”. Ага, подумав я собі.

Деякий час по цьому, 8-го чи 10-го серпня, одержав я від Стоцького другого листа, в якому він просить мене подати до часописів про останні капелянські події, бо Піснячевський у “Волі” в листі до нього складає вину на нього за розвал хору і за його погрози групі Троїцького “поліційною інтервенцією”.

В цьому листі Стоцький вже страшенно лає троїцькистів і доходить прямо до брехні: “Ви — каже — звертались до мене за поміччю поліції, а тепер по клеветі групи Троїцького виходить, що Капелю розвалив

я. Прошу Вас написати про це Піснячевському". От...

Треба пригадати нашу фразу до нього підчас розмови про державне майно, яке хористи не хотіли вернути. Буквально було так: "Ви не хочете вплинути на них словом посла? Невже ж нам після цього звертатись до поліції??". Це трохи не подібне на прохання помочі поліції. Але у Стоцького — що правда, що брехня — все одно. Мабуть в тому він вбачає вищу "дипломатичність!". З цього приводу я написав йому в лагідному тоні відповідь, але з доброю нюхачкою. По цьому я вирішив про ті події більше не говорити ні слова, навіть які б інсинуації не йшли з боку таких як Чехівський та його приятель Піснячевський.

Тучапський і на цей раз прогавив усе, боюсь, що його роля в моєму житті фатальна... Еспанія для нас пропала, а без неї поставити на ноги хор не можна, не покриваються видатки.

Михайло Тележинський пише з Тернополя листа й оповідає, яким брудом обливають мене К. Стеценко і його приятель Шишківський. Перший по його візиті до Стрия їздив з якимось докладом до Петлюри... А другий всюди влаштовує лекції про Капелю і її роботу, де буквально повторює писання ужгородців до Отамана, вимагаючи від нього грошей: "Що за кордоном (цебто у нас) чорносотенна агітація, державна зрада, москвофільство...".

Петро Стеценко думає їхати на Україну і написав листа Шандровському в Париж, в якому каже, що влаштує мені в Україні гарну зустріч. Іншої, знаючи про безмежну заздрість цієї родини, я й не чекаю.

ЩЕ ДО БЕРЛІНУ

28-го серпня виїхали ми з Герену до Берліну. Останні дні перебування в Герені були дуже тяжкі: відчувалось, як упливає час, а разом з ним і можливість відбудови Капелі. Треба пригадати, що виславши до Уряду справоздання про розвал хору, ми й досі ні від кого не маємо відповіді, і певні були, що й не отримаємо, бо при сучасному стані справ Урядові не до нас. Але Тучапський написав Зайцеву лист-запит, чи отримали вони від нас листи. На наше здивування у 20-их числах серпня ми дістали від посольства в Берліні пакет з листом Зайцева. Пакет був відкритий і на ньому написано: "Помилково розпечатано, але не читано. Секретар Ходько". Читаємо листа Зайцева і не можемо собі дати ради — руки трясуться від обурення й безпорадності! Довідуємось, що лист Зайцева є тільки копією того, що він нам вислав ще 16-го червня. В своєму листі він дивується, чому ми не одержали оригіналів, надісланих нам ще в червні. Копії він присилає для того, щоб ми бачили, що нашої справи Уряд не забуває. З цих листів ми довідались, що на початку червня, на Раді міністрів, почувши доповідь про хорові справи, одноголосно ухвалено продовжувати допомогу Капелі, але тільки на терені Польщі і в польській валюті (єдина, яку вони мали) і вирішили дати мені 450,000 пол. марок на формування нового хору, а хористам на час формування і розучування нового репертуару дати приміщення в Александрові, в "лагері". І ці листи пропали (?), були в посольстві, а копії їх ми дістали "помилково розпечатаними, але не читаними" Ходьком! Отож, коли б ми в червні виїхали до Польщі, ми до серпня вже мали б Капелю і не втратили еспанського контракту!

А тепер... кінець серпня, а на половину листопада треба вже мати готову Капелю і три програми (50 чисел), щоб бути готовими на кожний ангажемент. Коли добре приглянутись до всієї справи Капелі, можна сказати, що все свідомо провалене в Посольстві, бо я ні одного листа з Польщі не одержав без напису: "Помилково розпечатано, але не читано. Ходько". Пізніше Стоцький казав мені з невинним виглядом: "Безумовно листи попали в руки групи Троїцького, я в цьому певен, бо ні на пошті, ні у нас вони не могли пропасти". А спитати, як могли ці листи дістатись в руки Троїцького, коли їх надіслано на Посольство? Тепер стає ясною роля, яку грав добр. Стоцький в прихоськівській історії, потім в історії з другим розвалом Капелі, а його вираз: "Це мститься відношення (моє?) до свідомого (прихоськівського) елементу", потім переговори його з троїцькістами і його заходи до замирення моїм іменем і без мого відома... Це все робилось з наміром і свідомо!

Коли ж ми приїхали до Берліну, треба було бачити, як він дбав замазати враження від роботи "чорного посольського кабінету", він удавав, що дуже турбується відбудовою Капелі і навіть пропонував нам позичку із своїх грошей аж 50.000 польських марок, цебто коло 1.000 нім. марок, це тоді, коли польська марка літала в повітрі гірше пір'я! Дуже дешево хотів себе реабілітувати... В кінці з цього нічого не вийшло. Коли ми захотіли їхати до Польщі, щоб здати справоздання Урядові за взяті в нього в січні 1921 р. гроші, Польща не дала нам віз, а він з Ходьком не допоміг нам, хоч міг, і ми замість Польщі повинні були їхати до Чехії. (Де сидимо й тепер без діла).

Ще в Берліні ми почали вести переговори з імпресарієм Фельденом (комп. Вірт) і Бауером. Вже все було залагоджене: наші умови прийняті і передбачалась концертна подорож по Німеччині, Швейцарії, Італії

і, можливо, в південній Америці. Але видатки на формування хору були занадто великі і одна Німеччина не могла їх оплатити, треба було мати ще одну країну на допомогу. Під час очікування відповіді з Італії й Скандинавії, ми почали шукати концертні зали по Німеччині. І що ж! В Берліні зали були до наших послуг, а в провінції все зайняте. Відповіді з Італії не ебуло, а з Скандинавії відповіли, що повідомлять тільки в жовтні. Так отож, справа знову стала. От щастя! Осінній сезон пропав. До того ж ні з Польщі, ні з Румунії (де ми хотіли будувати хор) і досі немає віз. З цього всього стає зрозумілим, що коли б ми підписали контракт на половину листопаду, а тепер вже 18 вересня, хору мати ми не змогли б, бо не встигли б!

Цікаву роллю заграли наші "вірні капеляни". Костецький, Чавдарів і Корсуновський повинні були перевірити бухгалтерські книжки і за це дістали по 100 нім. марок допомоги, хоч повинні були це зробити без оплати. Вони не зробили цього і не заглядали до книжок, а вже перед нашим виїздом Корсуновський передав їх нам в "недоторкненій невинності", і тим тільки збільшив наш вантаж. Чавдарів ще в липні перейшов до групи Троїцького... Костецький зобов'язався написати до уряду від 18 осіб протест. Коли я про це пригадав йому листовно, він навіть не відповів і оповідав, що я його образив... Це все не перешкодило потім йому й Павловському брати від мене допомогу з моїх власних грошей, позичати в Тучапського, а може і в Троїцького.

Павловський, Королевич, Козловський і Корсуновський працювали над квартетом і мали нагсду підписати контракт, але завдяки малоросійській розтяпаності Павловського справу прогавили. Почали писати до цієї групи (про це я знав), а до нас приходили торгуватись на Румунію, роблячи вигляд, що мають запрошення туди з платнею 2.000 леїв місячно на особу.

Я з Тучапським сказали їм, що на таку умову з Капелею рахувати не можуть. По цьому вони прислали для розмов Павловського. Я тоді не був дома й він залишив мені майже божевільного змістом листа, в якому нарікає, що я стратив надію на Капелю, що я штовхаю їх на умову до Румунії, а нарешті, що вони мусять їхати до Троїцького. Туди й тяглась їх стежка. Його закиди були фантастичні. Я нікого й нікуди не штовхав, нікого коло себе не затримував, нікому нічого не обіцяв і не забороняв. Попросту у людей не було рішучості сказати: "Ми їдемо до Троїцького, бо у нас нема роботи".

Особливо мене обурював Г. Павловський. Коли він приїздив у Варшаву, щоб вписатись до хору, всі протестували проти його прийняття — басів і без нього було досить. Коли я йому про те сказав, він не знаходив слів до обурення. В наших розмовах про хор він дивувався, як то люди можуть забути про голодне українське життя, забути про завдання Капелі через свої шкурні інтереси і т. д. Коли ж прийняли до хору, він відразу з Костецьким почали відновлювати "комітет", який перед цим по взаємній умові з хором скасовано. На загальних зборах він ляментував, що їхав у "товариство", а не в Капелю. Я ніколи не міг подумати, що він був такою безсоромною й безпринципною людиною! А взагалі виходило добре, що всі хористи ступнево виявляли своє справжнє обличчя.

Ч Е Х І Я

Прага, 8. X. 1921 р.

Приїхали нарешті до Праги, здається, 10-го чи 12-го вересня 1921 року. Тут така тіснота, що знайти помешкання цілковито неможливо. Увесь день до вечера довелось мені чекати на станції, поки капеляни шукали помешкання. Нарешті дістались до готелю “Рояль” і почались такі муки, що навіть тепер, через три роки, без страху згадати не можу. (Переписую це вже в Америці). Шість ночей не міг спати через бруд і інші додатки до “чистоти” і дійшов майже до божевілля. Увесь час йшла біганина за помешканням по всій Празі. Перевернули її вверх дном і нарешті опинились в готелі “Балкан” на “Сміхові”, у фабричній ділянці. Перед самим носом димарі фабрик, а на вулиці іншого руху немає, як перевозка вугілля. Ковтаю вугляний дим і не знаю, чого я сюди приїхав? Думалось відновити дещо свою музичну освіту... Що ж вийшло? Не тільки годі було про те думати, а треба думати, чи завтра будеш жити на цьому місці, де живеш сьогодні, бо мій готель належить до ряду тих “нічних” і господня колибудь може тебе вигнати для першого-ліпшого корисного для неї гостя. Мріяти ж про стале мешкання, а до того ще й про піяно — пуста річ!

Час іде, а надій на збудування хору немає жодних. Гроші йдуть, як полова: за п'ять місяців витрачено, що повинно стати на рік... А “компанія” Троїцького не чекає і завдяки їй віденська “Воля” починає видавати недобрі аромати: в т. III, ч. 6-8 за вересень 1921 р. з'явився допис: “Доля Української Республіканської Капелі”. В ньому д. Піснячевський зібрав в купу капелянські помії й вилив їх на голову Ради Капелі, ніби б то вигороджуючи мене. Боже милий, чого тільки в тому

допису нема! І “експлоатація”, і “репрезентація”, і “роз’їзди” і, саме головне, просто кажучи, брехня про якусь “пропаганду в пресі”. До розпуску Капелі пришив Василька й Стоцького, бо зводить з ними свої рахунки. Треба відповідати, а відповісти на все немає ніякої можливості, на такі речі можна відповідати тільки силою. Василько прислав мені листа й просить спростування. Але яке б я не написав спростування — воно буде порожнім звуком проти об’єднаних творців неправди Троїцького, Курчинського, Чехівського і компанії фахових провокаторів. До того ж і час такий, коли всі прагнення українців упали, між проводами партій повна незгода, інтриги. Видно остаточно, що прийшла сумна черга і до Капелі. Слава Богу, що хоч пізніше других.

Шурман прислав дивного листа, каже, що в листопаді пришло контракт на Італію, а тепер жовтень... Це безумовно якесь непорозуміння. Коли можна говорити про концерти, треба мати в увазі тільки січень та й то пізно. А для нас зовсім не виходить добре. Віз ні в Польщу, ні в Румунію, де можна було б створити хор, не дають. Зайцеву не дивуюсь, бо йому немає чого відповідати, але Мацієвич... Він сам зголосився і подав нам проєкт про формування хору в Румунії, ми вислали йому в тій справі три листи й дві телеграми, а він, як у рот води набрав, мовчить. Та й тут Тучапський все прогавив, як в Парижі з німецькою справою...

Несподівано дістав листа з Києва від Тасі Сміловської. Пише про бажання приїхати до Капелі. А того й не знає, що тієї Капелі вже немає. Лист цей довів мене до сліз. Згадався Київ, друзі, “Клуна” і неможливість нікого з них бачити біля себе в такий скрутний для мене час. Коло мене нікого не було в біді, а ті, хто міг би мене підтримати, або хоч розважити, далеко і навіть не знають, що зі мною тут робиться.

31. X. 1921 р. по дорозі до Щелково (Польща)

Тяжко уявити, що тільки довелось пережити за цей жовтень! Чекання візи до Румунії й Польщі вимотало всі нерви. А думка, що може надійти контракт, коли у нас не то що хору, а й візи немає, доводила прямо до божевілля...

Нарешті несподівано прийшов контракт Шурмана на Італію. І ми його підписали без жодної надії, що можемо його виконати. Почалась тоді біганина за візою до Польщі. Тоді довідались, що (О. Й.) Бочковський, секретар посольства в Празі мав в польському посольстві знайомства і давно міг був дістати нам візу поза чергою. А він цілий місяць дивився, як ми б'ємось головою об стіну, й мовчав. Коли ж насіли на нього, він зробив за один день те, чого ми даремно чекали місяць. А Мацієвич відповів тільки на нашу четверту телеграму і то після того, коли ми запевнили його, що грошей на хор у нього не будемо просити, а організуємо його на власні кошти. Відповідь, перша за чотири місяці, була якась плутана й порожня.

В цей час справа з інсинуаціями "Волі" набрала цілком нового характеру. Поки я писав на прохання Василька відповідь-спростовання неправд Піснячевського, Василько поїхав до Відня, зустрівся там з Піснячевським, а цей побив його і сам утік до Праги. Тут він зустрівся з Тучапським і захотів мене побачити, щоб довідатись, чого мене образив допис у "Волі". Ми пішли до нього. Я, побачивши цього типа, міг сказати тільки одне: "За віщо?" Він з невинним виглядом почав мене заспокоювати і ніс нісенітницю про те, що той допис вміщено без нього, коли його не було. Обіцяв подати спростування і т. д. Мав вигляд кішки, яка нашкодила. В розмові з ним я довідався, що крім Стеценка, Кирчіва, Андрієвського, Троїцького й інших "кореспондентів" найбільше старався Ол. Чехівський, який надіслав цілий "том" інсинуацій. Взагалі я дові-

дався багато такого “капелянського”, що ще раз переконався в неможливості брати до хору кого небудь із старого складу. (Цього не міг виконати й набрався багато біди. Моя помітка вже в Америці).

Треба було збиратись в дорогу до Польщі. Їхати треба було на Божу волю — ми не знали, де шукати співаків. Мали відомості, що можна їх знайти в таборах, от і все. Я пропонував вперше їхати до Варшави, дістати там про все довідки, а потім вже почати збирати сам хор. Та Тучапський, як і завжди, перекапустив справу і домігся таки їхати в табори, щоб без потреби не витрачатись і там дізнатись про співаків. Було і так і так погано. Я махнув на все рукою й рішив їхати в табори.

П О Л Ї Щ А

26-го жовтня 1921 р. ввечері ми залишили “Злату Прагу” й поїхали до Польщі, у невідоме будуче. Сподівались виконати всю роботу за місяць, а вийшло зовсім не те. Настрій у мене був дуже пригнічений. До того ж і погода була несприятлива, було хмуρο, огидно й холодно. Почувалось ніби їдеш зимувати у лісі без хати...

Поїхали на Тешін-Водовиці. Полк. Аркас казав Тучапському, що там в таборі полонених можна знайти добрі голоси. Знову перед очима стала брудна, безтолкова Польща з її порядками й панами. Враження було такє, наче мене викинули з життя.

Не скажу вже тепер, скільки ми мали пересадок і чекань на цих 35 кілометрах, але приїхали у Водовиці вночі. Зайшли в якийсь неможливий готель, брудний і холодний. Повечеряли і лягли спати. Ранком прийшли до табору й там довідались, що в ньому залишились одні слабії, а решта переведено до Калішу. Це був перший наслідок пляну Тучапського і його безглуздої “економії”.

Втратили час і гроші, і нічого не дістали. Треба їхати до Калішу. Виявилось, що прямим шляхом їхати довше, ніж на Краків. Почалось наше бідування по польських залізницях. Приїхали до Кракова вранці й треба було чекати потяга до 8 год. вечера. Пішли оглянути Вавель (гора з старим королівським палацом). Краса надзвичайна. Враження тяжке й вороже. Перед очима проходять сторінки дикої, розпусної, поверховно-блискучої польської історії. Не хочеться вірити, що наша історія була колись зв'язана з цією горою й цим палацом...

До Калішу приїхали на другий день ввечері, да-

ремно змарнувавши чотири доби. Ночували в якійсь холодній і брудній дірі коло станції. В таборі знайшли Удовиченка й Загородського, мого учня з Київської Духовної Семінарії. Бачили умови таборового життя, які тяжко описати словами й пером. Бачили нещасливих людей, які винні тільки тим, що любили свою Батьківщину і бажали їй добра. Тепер вони гірше каторжників. Годуються морквою, умирають в телячих вагонах серед страшного бруду і під батогом польських доглядачів. Варто було глянути на ті дошки, з прибитим мішком соломи зверху, які замість чобіт носили на ногах колишні герої народної війни; побачити їх сіро-мертві обличчя, щоб до думки само собою прийшло питання: "Для чого це і навіщо це?". А кожен з них хотів жити, як от я зараз. Були на серці туга, жаль, огида й безпорадність до сліз. Ще більше затроювало душу після баченого, побачивши їх убогі забави та безрадісні радощі, якими вони прикрашують своє життя. Мене запросили на балетну виставу школи Авраменка. Балет був чудовий і прямо не вірилось, як можна з нашого танцю зробити таку цільну й мистецьку штуку! Хотілось це все бачити у великій, ясно освітленій залі, набитій щасливими й веселими людьми, які хочуть і можуть це все сприйняти до серця, як радість життя. А тут, в цьому баракові, немов для холерних, це робило враження танцю перед відкритою домовиною. Хотілось плакати й кричати, щоб перестали... Страшно було дивитись на ці чудові й безумовні таланти і знати, що їх чекає... тільки смерть. Краще було б цього не бачити.

Тут же мав нагоду побувати на Службі Божій, що правилась в українській мові. Хор чудовий, священник також (Протопресвітер). Служба велась поважно, без афектації, велично й широко. Українська мова так чудово припадала до молитов, надавала їм такої сердечності й тепла, що всі знайомі з дитинства виголоси, спі-

ви і молитви показались мені новими, свіжими, прекрасними і до того вражаючими, що я ввесь час плакав...

З цих хористів ми намітили одного баса й трьох тенорів.

6. XI. 1921 року.

Тяжко навіть переказати, що нам прийшлося витерпіти за цей час! Приїхали в Щелково о год. 11-ій вранці, здається 30-го жовтня. Готель від станції далеко — кілометрів півтора, а табір іще далі, кілометрів зо три. Тучапський пропонував іти пішли (з валізами) прямо в табір. Безглуздя повне! Нарешті поїхали в готель і зараз же відтіль в табір. Коло воріт нас зустрів якийсь польський урядовець і завернув в "довудство" за пропуском. Довго ми там чекали поки до нас вийшла якась паскудна морда з "вонсами" (полковник) і почав нас розпитувати, чого й звідкіля ми приїхали до цих "аньолів". Увесь час схибно нас висміював і з підлою польською ввічливістю, називаючи Тучапського "п. Пробоць" (за те що в нього вуси були зголені), нарешті відмовив нам не тільки набирати хористів, а навіть заборонив нам доступ в табір і посилав за дозволом до Познані. Ми добре знали, чим цей дозвіл пахне, і, повісивши носа, пішли додому. Гарно було б, як би ми по раді Тучапського приперлись з валізами в гості.

По дорозі передали записку ген. Пузіцькому і переказали про нашу справу й наше положення. Через декілька хвилин ген. Пузіцький і Пилькевич прийшли до нас в готель і почали нас тягти в табір, забезпечуючи нам пропуск. Пішли. Я показав вартовому пропуск (генеральський) і ми увійшли в табір. Пройшли ворота й коло вартової хати безпечно, і вважали вже, що наша хитрість удалась. Коли чуємо що хтось до нас гукає і бачимо, що біжить до нас жовнір з багнетом. Кличе нас до ад'ютанта. Молодий хлопець стоїть на ганку з цигаркою в зубах і починає лаяти нас останні-

ми словами, не дивлячись на те, що перед ним стоїть генерал “дружньої” армії. Було соромно і за себе, і за генералів, і за “дружню польську армію”, і за те, що дозволили собі дістатись в таку халепу. Нарешті нас з табору вигнали. Що його робити? Їхати в Познань — втратимо час, бо дозволу на набір хористів безумовно не дадуть, а до того ще завтра якесь польське свято...

Вирішили пробувати тільки тих, кого нам пришлють контрабандою. В міжчасі за нами встановлено сліжку і якби ми ще довше затримались в цьому місті, нас ще чого доброго заарештували б. Знайшли двох добрих сопран, два баритони, два баси і три тенори, з яких один — Білошицький — був “безплатним додатком” до сопрана Лукашевичової. Вигляд цих нещасних людей був прямо жахливим. На дворі стояв добрий мороз, а одна жінка і чудова співачка, йшла з лагерьою три кілометри в черевичках на босу ногу і в салдатській шинелі поверх... сорочки. (А в цей час мої “нещасні капеляни” скаржаться на свою долю!). Так пропало ще два дні. А час утікав і з ним разом здійснення контракту!

Звідси виїздити треба було о 5.30 год. ранку. Встали ми о 4-ій і за півгодини вийшли надвір. Я пропонував взяти носія, але економний Тучапський сказав, що й самі донесемо свої речі. А коли вийшли за двері, тоді зрозуміли, що ми нарobili. Тьма була така, що на віддаль одного кроку не можна було бачити. Вітер був собі такий, що я ще ніколи собі не уявляв, прямо з ніг валить. Дорога — одне багно. Калюжі від дощу, що падав усю ніч, зробили їх морем. Двері за нами зачинились і ми були “вні царствія затворившись”. Почалось шествіє: одною рукою треба було тримати шапку, другою валізу, а чим закривати пальто, яке вітер розгортав що-хвилини та держатись за землю, щоб вітер не звалив, — одному Богові відомо. Що це було за “шествіє”, я й тепер не можу без жаху згадати. Спотика-

лись, попадали по кісточки в калюжі, набирали у калюші води, ловили свої шапки, падали... Нарешті в темноті згубили один одного... Прийшли на станцію з різних боків, не бачивши один одного і почали бігати навкруги та шукати — я Тучапського, а він мене. Вибігали в темне поле. Нарешті за п'ять хвили до відходу потягу, коли я вже наймав підводу, щоб їхати в поле шукати Тучапського, він знайшов мене, бо сам всюди бігав, шукаючи мене. Нарешті сіли до потягу. Проїхали пів години — зупинка на дві години й пересідання. Проїхали знову одну годину — зупинка, чекання дві й пів години і пересідка. Нарешті, тільки вечером були в Каліші. Знайшли тут трьох сопран і одного баса і в ту ж ніч виїхали до Варшави, де були о 3-ій год. ранку.

У Варшаві заїхали на "Алею Руж" до Зайцева. Почавлась знову біганина за убранням для співаків, бо вони були і голі, і босі й простоволосі. Почали турбувати американців. Що вийде, не знаю, боюсь, що нічого. До того ж виявилось, що співаків не легко звільнити з таборів, бо табори переходять з військового міністерства до громадського, і хто буде мати право звільняти таборян, ще не відомо. Можемо зовсім не встигнути організувати хору, а що тоді буде — страшно подумати. Винеси, Господи, з цього нещастя!

Залишаю Тучапського у Вашаві турбуватись у тій справі, а сам їду в Ченстохів, Тарнів і Львів набирати співаків. Тут виявилось, що Львівський театр забрав вже кращі голоси... І тут доля проти нас!

14. XII. 1921 р., Тарнів.

Не знаю, яких то треба нервів, щоб витримати пережите за цей час і якого пера до опису всього. Я вже говорив, що в самий скрутний момент переговорів з американцями про одяг, я мусів виїхати за співаками. Набрав досить гарних голосів і по тижневі холоду й неспання в тих невимовних хлівах, що тут звуться готе-

лями, я півживий доплентався до Варшави. Тут почалась біганина, щоб звільнити інтернованих і здобути їм пашпорти. За цей час прийшлося покуштувати порядків, які прикрашують нову “вільну” Польську республіку. Назви цьому явищу немає: це мішанина російської канцелярщини з польською грубістю, недбайливістю, грабіжництвом. На все була одна відповідь. “ютро, поютше, урядовець не прийшов, проше почекаць” і т. д. До того ще додавались безліч свят.

Справа затяглась на неозначений час і це “ютро” тягнеться й досі. В межичасі прийшов лист від Шурмана з повідомленням, що він перекладає концерти в Італії з січня на березень. Можна собі уявити, яке це зробило на нас враження! Прийдеться повертати справу у другий бік та, щоб як небудь зайняти цей час, влаштовувати концерти у Варшаві. Але потрібні гроші... Директор філармонії Хойнацький, який ще з минулих концертів ставиться до нас дуже прихильно, радить починати без грошей: оголосити концерти й продаж квитків, а з каси брати гроші на організацію хору. Перед цим ми шукали якихсь капіталістів, щоб продати їм наші концерти, позичивши перед тим два мільйони польських марок. Знайшли раптом двох фінансистів, що згоджувались дати гроші, але обчисливши, що два мільйони марок дадуть за концерти прибутку всього п'ять мільйонів (за три місяці), вони відмовились. Довелось кинути їх і взятись до пропозиції Хойнацького. Але несподівано виявилось, що ні в Варшаві, ні під Варшавою не можна знайти помешкання для хору. І справа стала.

Лишилась одна надія на зміну в групі Троїцького, яка співала тоді в Іспанії і сварились між собою, як собаки. Коли там довідались, що ми маємо ангажемент на Італію, Ординський підняв акцію між своїми приятелями, щоб відділити від троїцькистів 9 басів і так припинити цю справу. В такому випадкові нам прий-

шлось би добрати решту голосів в Польщі й чекати, щоб Троїцький передав нам свої контракти, бо й сам вирішив залишити ту голоту, що не тільки не подякувала йому за крадіж мого контракту, але почала з ним неперебірливу сварню. Ця справа затримувалась тим, що такі типи, як Королевич і о. Корсуновський по своєму звичаю крутили й покладатись на них не було можливим, бо всяк час вони могли піти проти акції Ординського.

Через зміну наших обставин мої новонабрані хористи опинились в непевному становищі й почали від нас домагатись грошей. Задовольнити їхні вимоги ми не могли, бо й так витратили з власної кишені 350.000 польських марок, не сподіючись на їх зворот в будучому. В додаток до всього лиха ще й справа з Шурманом повернулась цілком несподівано на гірше.

Приїхав до Варшави кооператор Харченко, який прямував до Парижу. Ми просили його перебалакати з Шурманом, щоб на березень підписав новий контракт і дав гарантії, щоб не ставити нас в таке становище, в яке вже раз поставив. Харченко, залишивши нас в отані великого хвилювання, поїхав. Концерти у Варшаві не можливі, новосформований хор починає розпадатись і вимагає грошей. Нарешті дістаємо від Харченка телеграму з повідомленням, що Шурман відмовляється зовсім від усяких концертів. Це був кінець...

В цей час приїхали до Варшави прем'єр міністрів Пилипчук і міністер закордонних справ Ніковський. За обідом зайшла розмова про нашу справу. Як Пилипчук так і Ніковський запевнили мене, що врятують нас і дадуть на початок грошей. Через тиждень приблизно голова Варшавської місії Лукашевич спровокував мене на поїздку до Тарнова, щоб примусити наших добродіїв виконати своє слово. Витрачаючи останнє, я поїхав. Почались розмови наново. Говорили мені багато компліментів, а про гроші... так наче ніколи

між нами не було розмов. Ходив я на чай до Пилипчака, слухав його проєкт про шлюзування Дніпровських порогів, вів естетичні розмови з Ніковським, а про гроші... нічого. Нарешті це чекання мене обурило і я прямо поставив Ніковському питання рубом: Або нехай дають гроші, або прямо скажуть, що не дадуть, пити чай далі неможливо. Він почав, що принципово він згоден, що хор потрібний, але грошей немає, бо ще не пройшла комбінація з продажом якихось паперів.

Приглядаючись до всіх їх заходів і невдач, я зрозумів, що то були конвульсії вмираючого. І саме поводження людей, які в інші часи вели б себе порядно, а може й героїчно, втратило навіть натяк на порядність. Була повна катастрофа і всі втратили почуття, і міри, і сумління, і всього того, що прикрашує людину в нормальних обставинах. Брав верх інстинкт самоохорони і люди перестали бути тими, чим вони були, або, здавалось, що були...

Так закінчився 1921 рік, рік наших невдач, катастроф і страждань. Що принесе нам новий рік?...

ВАРШАВА, 11 січня 1922 року.

Приїхавши до Варшави, я почав чекати. Справа з візами для моєї дружини й дружини Тучапського й ще декого, що сиділи в Празі і давно вже повинні приїхати сюди, не посувалася ні на макове зерно. Тучапський щодня ходить по міністерствах в цій справі, вистояє там годинами і дістає або славнозвісне "ютро", або якунебудь більш нахабну нісенітницю. Не помагають ні звертання до різних міністрів, ні їх обіцянки. Справа мусіла побувати у всіх міністерствах, щоб потім довідатись, що "пропущені в Польщу не будуть". Почали знову писати, слати телеграми... Був певний саботаж...

Ходять чутки, що хористи, яких ми набрали по

таборах, розбігаються й нарікають на нас. Доктор Євмен Лукасевич, що бажав дати на концерти гроші, вагається і досі нічого не зробив в цьому напрямку. А час утікає, концерти влаштовувати вже пізно і директор філармонії Хойнацький каже, що ми підвели.

Взагалі Новий Рік почався під знаком невдач. Щось мені здається, що з наших заходів нічого не вийде. Тепер ждемо справи з “тією групою”, а коли й це провалиться, прийдеться їхати до Чехії на вільне життя, або, краще сказати, на “доживання”...

Отак увесь час: за що не візьмешся, все йде до чорта в зуби! Все життя мріяв про сталий хор, про добру спокійну роботу, про здійснення своїх музичних ідеалів, про удосконалення хорової техніки на тих підставах, які виносив в собі на протязі довгих років... І замість того — купання в капелянському бруді, якісь турботи за візами і інше, це “художня робота”.

КЛЬ (НІМЕЧЧИНА), 2. III. 1922 р.

Півтора місяця я не міг нічого записувати. Все йшло в такому темпі, що наші обставини в корені мінялись щоденно. Коротко це було так: — Коли завадилась наша справа у Варшаві, залишилось одне: або йти до Калішу і брати в руки таборовий хор, щоб не згинутися від бездіяльності і чекання чогось невідомого, або сподіватися чогось від групи Троїцького. Першому плянові перешкаджало те, що табір від міста був кілька кілометрів, а на дворі увесь час був мороз до 30 степенів. Тому не можна було розмістити жінок по приватних мешканнях в місті і щоб вони в такі морози щодня ходили пішки на проби до табору.

Група Троїцького, переїхавши до Берліну, замовкла. До цього ще додалися і справи з візами до Польщі тих, які були в Празі. Пізніше ми довідались, що віз не давали через якесь “донесення” з українських кол, як говорив секретар нашого посольства в Чехії Бочковський. Донос був такий, що жінка Тучапського, на при-

звище Броунс, була німецькою шпигункою... Про це довідався в польській дефензиві (розвідка) Михайлів. Це могли зробити тільки зацікавлені нашою невдачею, а такими могли бути тільки "свої", бувші капеляни. Одною з таких була на "Алеї Руж" бувша капелянка прихоськівської групи Вікторія Радченко. Вона одна могла знати наші справи й наші пляни, які нікому в Чехії не були відомі, але не були тайною на "Алеї Руж". До того і донос був з Чехії. В Чехії був бувш. капелянин Дмитро (Митя) Левитський*), його брат, студ. Варшавського університету, Борис, який впадав за Радченковою. Довідались ми також, що Д. Левитський писав в Париж до Стеценка, щоб той прислав йому швидше якісь папери, щоб перешкодити нашій справі. Так, чи інак, а, дякуючи поставленому руба питанню про донос перед деякими польськими міністрами, віза нарешті була видана, але вже тоді, коли вона не була потрібна: варшавські пляни провалились.

Почалось чекання листів від "групи" і через це приходилось ходити на "Алею Руж" щодня. Тут довелось багато спостерегти й побачити. На весь зріст переді мною встала вся нікчемність тих, хто брався за будову У.Н.Р. і керував її справами. Боже, як би знали ті, хто вірив в цю комбінацію з літер, кому вони віддавали своє життя і подавали руку!... Гірко "репрезентували". А наші "пшияцелі" — поляки тим часом

*) Дмитро Левитський був членом першого складу Української Республіканської Капелі. Залишився потім в Празі й закінчив Празьку Консерваторію по класі сольоспіву. Пізніше був професором в тій Консерваторії і в 1932 р. визнав всі провини супроти О. Кошиця особисто і листовно. Борис, його брат, інженер хемії та композитор(учень Ф. Якименка та О. Шіна) скоро довідався про інтриги проти О. Кошиця і в роках 1926 - 28 з І. Копиловим і др. турбувались про спровадження О. Кошиця до Праги на становище професора хорового співу у Високому Педагогічному Інституті на музичному його відділі Ще пізніше він (як і Дмитро) листувались з О. Кошицем. (П. М. — редактор).

морили голодом наших вояків в таборах, не палили в бараках місяцями і при 30 степенів морозу. Це довело до того, що в Щелково замерзло 38 осіб, цілі родини з малими дітьми. Жах! Було боляче й гидко дивитись на людей, які не вміли заховати звичайної самоповаги й людської гідності... Та коли поставиш себе в ті ж обставини, робиться страшно за людину і починаєш до певної міри розуміти все, що бачиш...

Несподівано в лютому, чи в кінці січня, я дістав від Троїцького листа-запрошення, щоб з'єднатись з його групою і приїхати для того до Німеччини, маючи з собою 18 співаків. Почалась знову біганина: одні хористи були в хорі, а потім відмовились, других треба було запрошувати знову, третіх шукати, четвертим виробляти паси і для цього знову стояти годинами в різних установах і чути знайоме: "ютро", "поютше" і т. д. Грошові витрати були великі. Тут, як і завжди в таких випадках, проявив себе Тучапський. Треба сказати, що запрошуючи мене, та група зовсім обминула Тучапського, бо ненавиділа його, як причину всіх заколотів в хорі. Тільки тому, що я в своїх листах до групи домагався, щоб Тучапського теж запросили, вони його запросили, як звичайного співака на "пай" хориста і заявили мені, що професора співу їм непотрібно. Дізнавшись про це, Тучапський засумував, а потім звернувся до мене з проханням, щоб я написав їм, що він мені потрібний, як учитель співу в хорі і щоб вони підвищили йому платню... Я, позичивши у сірка очей, написав, хоч і знав ціну приятельства Тучапського. І дійсно, він вже на другий день мені віддячився: перестав приймати участь у витратах на організацію, не ходив по установах для полагодження всіх формальностей. Залишив мене "на слизкому", забуваючи про просту справу, що я міг написати листа і його викинули б з хору. Вираз "наша справа" зник з його лексику. "Ходи сам — це твоя справа", відповідав мені. По добрій сварці,

в якій мені прийшлося багато правдивого й неприємного йому сказати, він знову почав потрохи працювати. Та все ж виходило, коли б не домігся, щоб з Берліну не вислали мені 230.000 польс. марок, я не знаю, чи зміг би щось зробити і вивезти до Берліну хоч тих 14 осіб, яких зміг знайти. Мені було дуже скрутно, довелося продати останні доляри за безцінь щоб рятувати те чи інше і заплатити за подорожні квитки. Тучапський відмовився дати своїх грошей, хоч і бачив, як мені скрутно. 12-го січня ми вирушили в призначене місце нашого збору, до Каліша. Альт Дехтерьова зрадила мене, забрала гроші й не з'явилась, а баритон Прокопеня заслаб на тиф.

30-го січня 1922 р. у великий мороз ми нарешті вирушили за кордон. Взяли з собою: Барвінську, Васютинську, Матусевич, Миколаєву, Осовську, Дмитрієву, Гассана, Виноградіва, Щита і Якубенка. Цілу добу мандрували ми до Штетина, перестудились і приїхавши, я зразу ліг на тиждень до ліжка.

Зустріч з бувшими хористами і Троїцьким була щиречна. Мені хотілось вірити, що вони вже дечому навчились і що тепер робота піде без тих божевільних і бездумних заколотів, які в минулому марнували наші сили і перешкоджали спокійно працювати. Я придивлявся до нового ладу і тих людей, які здавалось ні до якого ладу нездатні. Зразу було видно, що все йде так, як і раніше, але на чолі стоїть Троїцький... Не знаю, чи від цього було ліпше хористам, але вони були невдоволені і Троїцьким, як перше Радою. Не скажу також, що і їх відношення до праці поліпшало.

Н І М Е Ч Ч И Н А

Кіль, 3. III. 1922 року.

Треба сказати дещо про основи умови з групою Троїцького. З мого листування з Сорочинським та Троїцьким я довідався, що їх група має невеликий хор, який працює по кабарегах під орудою Кириченка. Вони мали на травень контракт до Південної Америки, але їхати туди з таким складом хору не могли, там хотіли великого хору. Окрім цього Шурман, який вів переговори, бажав, щоб хор був під моєю орудою. З цього виходило, що їх з'єднання з нами було примусове. Це посилювало й те, що група, яка відділилась від них в Іспанії і залишилась у Франції під орудою Миколайчука, написана до всіх імпресаріїв, що справжнім хором є вони, а не група Троїцького, й тому просили всі розмови ведені з Троїцьким уважати не дійсними. Стара історія — розбиття. Тому то Троїцький, щоб рятувати свою групу, дбав про з'єднання зі мною. Окрім того у Троїцького був хор слабкий (один альт), не мали музики і др. А щоб мати контракт на Америку й існувати далі, група Троїцького мусіла поєднатись зі мною, бо ж я привозив співаків, ноти й строї. Незручність однак була в тому, що контракт на Америку починався в травні, і може бути перенесеним на жовтень, а якось існувати треба було, бо всі гроші, які вони мали, програли в рулетку, а решту пропили в Берліні — правдиві "артисти"! До того ж треба було удержувати збільшений хор аж до приготування нового репертуару для великих концертів. Через те мався такий плян: вони під орудою Кириченка далі вечерами співають в кабаре і тим заробляють на утримання хору, а днями я готую з ними репертуар. За це моя винагорода була така: На Америку 3 паї, на Францію й Італію по 4 паїв,

а на Німеччину 5. В Німеччині “пай” був не менше 50-ти нім. марок і не більше 70. Пізніше, через інтриги Тучапського, моя нагорода вирівняна на 4 паї у всіх країнах.

Коли приглянувся до всього, я побачив, що нас і тепер піддурили. Контракт на Америку був провізоричний. Імпіресарій Кессада після листів Миколайчукової групи, припинив розмови з Троїцьким. Замок і Шурман. Виходило, що ми приїхали підтримувати невідомо кого й невідомо для чого: хору у них не було, не мали вони нот, костюмів і контрактів, а була праця в кабаре, та й та непевна... І знову ніяких виглядів на будуче. Готовимо репертуар на великі концерти в Берліні. А чи будуть вони? В кабаре я співати не буду.

Але, як то кажеться в приповідці: “За сиротою — Бог з калитою”.

НОВІ НАДІЇ

Тучапський поїхав до Берліну в справах концертів і там зовсім принагідно зустрів американського імпресарія Рабінова, який чув нас ще 1919 року в Парижі. Він тоді запрошував мене (одного) до Америки, щоб під його менаджерством я зорганізував хор. Я тоді відмовився, бо ж був зв'язаний з капелою. Перебуваючи в Польщі, я дістав листа від був. моєї хористки Олі Копачук, яка з Герена поїхала до свого чоловіка в Америку. Вона писала, що в Чикаго зустрілась з моєю родичкою, Ніною Кошиць, що співала в Чикагській опері. Вона розповіла їй про все й та написала до імпресарія Рабінова про мене. Виявилось з того, що Рабінов через свого агента в Парижі шукав мене, щоб запросити до Америки. Агент не знайшов мене й почав переговори з групою Миколайчика, яка скрізь говорила, що вона "ті самі, котрі..." і т. д.

Несподівано Рабінов приїхав до Європи, в Берлін і там коло готелю "Аллон" зустрів Тучапського. З розмови вийшло, що Рабінов приїхав до Європи шукати мене. Мене телеграфічно викликали й відразу почались переговори на Північну Америку.

По довгих розмовах прийшли до того, що треба буде співати кожний день 20 або 30 тижнів по \$2.600 тижнево. Рабінов виїхав з обіцянкою, що контракт вишле з Лондону. Цікаво, що підчас переговорів з Рабіновим, Троїцький і Тучапський весь час торгувались, щоб піднести свою платню. Я підчас тих розмов мовчав, бо не хотів порушувати слова, що в ніякі матеріяльні справи не втручаюсь. Підносячи платню для хору й адміністрації, Рабінов одночасно підносив і мою. В кінці зійшлись на тому, що я матиму \$300 тижнево, а Тучапський з Троїцьким по \$160.

Навчений попередніми прикростями, я не дуже вірив і в ці переговори, занадто вже мене переслідують недовіра. Та й було чого! Контракт входить в силу тільки в жовтні, а до того часу, що будемо робити? А. Кесада з своєю Південною Америкою мовчить.

Будучи підчас переговорів у Берліні, я жив в одній кімнаті з Тучапським. Коли Рабінов від'їхав, а на другий день повинні були їхати і ми, Тучапський з Троїцьким сказали, що вони залишаються для якихось справ, а я мусів їхати один. Я згодився. Вечером Тучапський, який до речі ненавидить Троїцького, як і той його, забажав чомусь ночувати в одній з них кімнат. Ранком приходить до мене й каже, що Троїцький мав з ним розмову, що не дозволить, щоб я одержував по \$300 тижнево, бо по умові з "Товариством" я повинен діставати тільки чотири "паї", цебто \$240. Було видно, що вони не даром спали в одній кімнаті. Я сказав, що нічого проти того не маю, бо умов дотримуюсь, але, щоб і вони діставали по умові. Все це робилось, мовляв, для того, щоб не дратувати хористів. Але хористи мене не запрошували, а Рабінов, і платилось мені не з їх платні. Та щоб було лихо-тихо, я згодився втрачати \$60 тижнево. Кумедна була вся ця справа. Вони, немов, і не знали на чийх плечах лежить вся справа і через кого властиво і контракт побачив світло Боже. Нарешті вирішили всі питання "пропорційно" і я повинен був діставати \$280 тижнево.

Я прямо дивуюсь Тучапському, кого б він не продав за копійку! Варто тільки пригадати, скільки тільки заколотів було в хорі через нього, як його ненавиділи хористи, а Троїцький зокрема, і як він завжди ховався за мої плечі, коли настигала його хорова хуртовина, щоб зрозуміти всю ціну його поведінки, зради, на яку він супроти мене був здібний... І це все стане ще більш зрозумілим, коли знати, що він був за кордоном тільки завдяки мені, як також і в хорі, з якого

його могли колись вигнати — і він так мені віддачується!

Моя “слабість” до цієї людини зв’язана із спогадами мого хлоп’ячого життя, що дуже дорого мені виходить. Я певний, що він здібний лишити мене в саму скрутну хвилину життя, як це вже було у Варшаві. Але я також міцно вірю, що “Брехнею світ пройде, а назад не вернешся!” Тепер дещо про Кириченка як диригента.

Мені довелося цього добродія бачити у “Вар’єте” в Штетині. Краще було б його не бачити й не чути. Я на власні уші й очі переконався, що то може зробити тупа й безрадна людина з чудово обробленим репертуаром: нічого від моєї двохрічної праці не лишилося ні на крихітку. Все запаскуджено, перевернуте на виворіт, пережоване й виплюнуте... Невимовний жаль і обурення охоплює душу, коли бачиш, як цей диригент шматує й тягає твої партитури по подвір’ї та й ще щось там хрюкає. Що ж саме страшне для ока — це його диригування! Він уявив собі, що мій успіх захований у моїх руках і він почав мене наслідувати. Не дай Боже нікому побачити себе в такому “кривому зеркалі”, як то прийшлося мені! Я прямо зненавидів себе, що міг дати цій малпі зразок для таких ідіотських, до нудоти простацьких і до гістерики смішних рухів. Вражала безодня його бездарности, відсутність самого примітивного почуття звукової й ритмічної, не кажу вже, краси. Ні! Просто пропорції. Хотілось кричати на гвалт і битись головою в стіну. Кожний твір виглядав підмальованим, обідраним... Нахабство ж цієї людини доходило до того, що він пробував завести свої нюанси. Цим доводив хористів до такого обурення, що найбільшим захисником моїх нюансів зробився навіть (хто б міг подумати!) Петро Стеценко. Інколи було так, що хор просив його не робити співанок, щоб не співати гірше. А його жінка розповідала всім, що він має “Божу іскру”...

Забув записати, що у Варшаві я увійшов в зв'язок з Ржепецьким, який запропонував видати мої твори. Продав я йому за половину чистого прибутку 5, 6, 7-й десятки пісень, 2-ге видання колядок для мішаного хору і Веснянки. Не вмію бути бизнесменом, але хай буде, що буде!

КІЛЬ, 10. III. 1922 року.

Ще про Кириченка. Вчора мені дали лібретто еспанських концертів під орудою Кириченка. Там по історії хору друкована його біографія. Почав читати й очам своїм не вірю! До чого тільки може дійти людське нахабство! “Біографія” ця голосить буквально таке: “Цей блискучий диригент народився на Україні в Любарі, на Поділлі. Освіту одержав в Немирові (Не сказано яку. Фактично скінчив “Церковно-учительську школу”). Підчас війни організовував численні військові хори і був їх дирижером. Після війни при улаштуванні Міністерства Мистецтв на Україні був організатором “Національних хорів” (був ним Ол. Приходько) і диригував “Національним хором” в Луцьку. (Де був церковно-приходським учителем, — це всім відоме). В Києві був дирижером “Студентського хору” (був ним я) й дирижером Консерваторії Лисенка. (Була школа Лисенка і при ній хор “Боян”, яким диригував я), а в Київській консерваторії був дирижером хорового співу і дирижером хору (теж був я). Був дирижером хору в церкві “Сант Ольга” в Києві. (Це правда і всякий знає, що те значить). Від початку заснування Української Республіканської Капелі, був її актуальним директором (!?), і нарешті, скінчив Віденську консерваторію по композиції”. Далі вже йти було нікуди. До речі, треба до цього ще додати мої рецензії, начеб то голоси критики про попередні його концерти, в яких викреслено моє ім'я й подане його.

Оце повна картина, як “хитрі малороси” заживають слави. І це робилось тоді, коли в моїх лібреттах

не тільки не було вміщено моєї біографії, а деякі особи з “Національного хору”, як Брень, протестували проти вміщення там навіть моєї фотографії. А в книжці про Капелю, що видав Приходько, навіть не згадано, хто диригує Капелею і хто стоїть на чолі музичної справи. Цю книжку опрацював Приходько разом з о. Сембратовичем, який мостився до Капелі в Швейцарії. Видана на державний рахунок. Цю книжку я відіслав до капелянського архіву при “Бібліотеці ім. С. Петлюри” в Парижі.

Ще дещо. Ординський і Зражевський розповідали мені про цікавий випадок, який трапився через “Віденську консерваторію” в Севільї чи в Малазі, не пам’ятаю добре де. Там підійшов до Кириченка якийсь професор музики місцевої консерваторії й запитав його, в яких роках він учився у Відні. Кириченко назвав роки. Тоді той професор сказав, що й він там тоді вчився і просив назвати імена тодішніх професорів. Тут сталося щось дійсно скандальне, що Зражевський, який був при розмові, від сорому втік, а Кириченко стояв і кліпав очима. Гарна репрезентація!

Це ясно й краще всіх моїх спогадів говорить про те, які типи були в хорі і на якій моральній площині була вся та орава. Бо коли Курчинський, відповідальний за капелянські валізи, міг розпоряджатись долею Капелі, Кириченко друкувати такі “біографії”, а інші... Про це все колись історик Капели довідається з документів, які переховані будуть в українських архівах. Тоді тільки ті, що колись читатимуть ці мої записки, зрозуміють мене, як невимовно тяжко було працювати в Капелі і з тим складом людей показувати світові надзвичайну красу нашої пісні, як великого документа історії культури українського народу.

Недавно довідався, що проф. З. Несдли сам конфіскував свою книжку про Капелю, в якій всю мистецьку працю та її успіх приписав Тучапському (Так Тучапський його інформував). До цього багато спричи-

нились капеляни, які залишилися в Празі. Вони йому відчинили очі на правду. Особливо дбав про те “бідний” капелянин — Дяченко, який дістав по рекомендації Неєдлого працю в типографії. Він потім закінчив Празьку консерваторію.

БЕРЛІН, 24 квітня 1922 р.

Більше місяця не писав, не було як. Треба почати з того, що Гамбург і Бремен, де хор перебував два тижні в холодних кімнатах і при змінах температури зробили те, що і я, і всі хористи похворіли й похрипли. В Берлін приїхали у Велику П'ятницю, а в Суботу, під свято, мали концерт в “Бетовен Заль”. Тут заряджені концерти так: В “Бетовен Заль” 5-го й 16-го, в “Мармур Заль” 17-го, 18-го й 20-го, а 26-го й 27-го повинні бути в “Гох Шуле фор Мюзік”.

Перший концерт був тріюмфальним: нас вітали як давних знайомих. Хор співав тонко й еластично, пригадалися швайцарські концерти. На жаль, свіжість сенсації вже минула й рецензії хоч і були чудові, але невеликі, а ми звикли до простирадл... Ці рецензії потрібні для Америки і тому це невигідно. Перспективи на будуче ще не ясні.

Недавно одержав листа від Филиповича, кличе мене на Україну. Разом з листом прислав твори Козицького, Леонтоновича, а також Вериківського. Леонтонович — такий самий, яким я його знав: ні на краплю не позунувся вперед; Козицький — модернізована мішанина Стеценка й Леонтовича; Вериківський талановитий, але ще неясний. Всі разом ідуть за Леонтовичем, хоч бажають сказати щось нове, своє власне. А взагалі відішли від самої суті народнього духу, не знають української музичної етнографії і їх українська мова тільки в словах, не в музиці. З пісень творять якісь “п'єси”. Коли б це не друкувалось для широкого вжитку, не було б шкоди в цій галузі нашого мистецтва, а так...

Німецькі критики про концерти в Берліні:

“ZEIT”, 4-го травня 1922 року.

“...Вражіння від цієї расової музики є єдиним в своїм роді, а висока витонченість викладу та елементарність ритмики поривають до подиву. Диригент, п. Кошиць, вмів панувати в однаковій мірі і над своїми співаками і над слухачами. Численні відомі музики та письменники були присутні на концерті, і всі відчували на собі чар цієї музики. Не один добрий німецький хор (чоловічий), що ніяк не може позбутись мізерних шаблонів, міг би тут повчитися того, як треба укладати програми. Бо українці співають тільки їхні власні чудові пісні, правда в обробках, що не раз дають доказ найбільшої зручності поруч з майже перекультивованою складністю”.

“Neue Koelnische Zeitung”, 6-го травня 1922 року.

“...Цей хор то добірне, високо-культивоване співоче товариство, що має всього-на-всього сорок осіб. Але, яка милозвучність з їх горлянок! Ми маємо перед нами першорядний хор “а-капела”. Ви відчуваєте себе подоланим у хвилину, коли перші звуки торкнуться вашого уха. З чого походить це чарівливе враження? Я ставлю на перше місце могутню, просто непереможну силу глибоких басів, котрим, як на наше вухо, може трохи загострі сопрани лиш через силу можуть прогитавити їх кришталевий тон. В хорі панує сувора дисципліна, перед нами бушують тонові хвилі, зовсім незрівняна чудово-могутня гармонія. Ми в Україні. Ми чуємо розкішні канти “Про св. Варвару”, про “Почаївську Божу Матір”, або колядки й щедрівки, а нарешті, з музично-історичного погляду, надзвичайно цікаві українські народні пісні з притемненою барвою, сумною учтою слов’ян-

ського мистецтва, зі всіма блискучими вогниками лоскотливого женихання. Слів не розуміємо, але зміст їх подає нам музика. Понад всім цим блиском барв та кольорів, спокійний спосіб, з яким О. Кошиць веде своїх співаків. З цього “хору над хорами” будуть великі наслідки. Його концерти значитимуть більше ніж проста собі насолода з двох годин переживання”.

Карл Штандке.

“Allgemeine Musik Zeitung”, 28-го травня 1922 р., Берлін.

“... В нашій газеті вже писалося докладно про це зовсім окремішне, цілком на власнім ґрунті виросле мистецтво. Цього разу, як і вперше, ті самі вражіння: та сама свіжість та віртуозність викладу, та сама досконалість у динамічних та ритмічних тонкостях — досконалість, до якої ми не звикли, і яку либонь треба пояснити невимовно багатим та інтензивним музичним природним хистом оцих слов'янських співаків... Тут виявляє себе численне коріння, з якого можна було б взяти багато доброго соку й нашому власному мистецтву. Є гідною уваги також і література українців. Те, як тут, наївно-народне часто буває взяте в незвичайно оригінальну форму; тут аранжери справляються з ритмічними та гармонійними “фінесами”, — все це просто непокоїть західного музику, що вже став такий себе певний. В ґрунті ж речі, все це є незвичайно корисним для будучини також і нашого власного мистецтва. Справедливість і правда примушують нас ще раз назвати ім'я того надзвичайного мужа та вихованця хору, на котрого ми мусимо дивитися як на дійсну силу цієї високовартісної співочої громади: Олександрові Кошицеві належить заслуга ознайомлення нас зі скарбами української народної музики та з здобутками цілком оригінальної хорової школи”.

ІЗ ЖИТТЯ КАПЕЛИ ПЕРЕД АМЕРИКОЮ

Гребінецька з Польщі проситься до Капели. Я написав їй великого й одвертого листа, в яким з'ясував їй її будучу роллю в хорі та подав свій і хористів погляд на артистів в ролі хорових співаків, а також написав про всю шкоду, якої хор зазнав від артистів. У відповідь на цей лист одержав запевнення і згоду її підлягати всім умовам хорового життя і праці. Післали їй запрошення і підписаний лист про згоду. Думаю, що нічого з цього не вийде, бо легше чорта охрестити, ніж так званого "артиста" зробити порядним хористом. Разом післав запрошення Цариковій і Коровці. Відповіді не маю, може передумали. Треба випроводити з хору Васютинську. Вона прекрасна співачка, але неможлива людина. Їй завжди чогось бракує: то збирається їхати додому, то лишається, розпускає про хор несотворені речі... Друге добро — Черевко. І до цього часу не навчилась жодного українського слова й не хоче, багато п'є, а її підтримують в цьому деякі хористи. Де тільки набрали таких типів, Господи!

Мала Назаревич немає голосу, а Янка Матусевич хоч і має, але в хорі мовчить. Взагалі роботи по впорядкуванні хору до бісового батька.

Кириченко заявив, що їде в Ляйпціську консерваторію вчитися на "Лисенка"... Миронюк, в Празі, вчиться "на Гоголя". І це не жарти! Миронюк достовірно так говорив: "Все таки, коли ти письменник, хочби такий як Гоголь, то — завжди жива копійка в кишені ворухиться"...

Закінчили свої концерти в Берліні без недобору, але з таким прибутком, що вижити до виїзду до Америки немає як. Мали ми всього 16 концертів. Проїли й той аванс (100.000 нім. марок), що дав Рабінов. Післали Рабінову нову вимогу про аванс, а він замість авансу

прислав приятеля, який сказав, що Рабінов тоді дасть новий аванс. коли ми з ним підпишемо нову умову на другий сезон. З тим він пропонував піднесення оплати на 15%. Почались знову торги. Врешті хор післяв йому телеграму з вимогою піднесення платні на 50%.

Забув вчасніше записати, що на концерти в Берліні приїхали з Парижу бувші капеляни: Кучерів з Чорною, Чехівський, Литвин з жінкою, бо прочули про Америку. Вони всі з'явилися на концерт немов ніколи й нічого не трапилось. Я прийняв їх відповідно до їх заслуг.

Тучапський і на американській справі створив історію, подібну до чеської. Ще в березні місяці, під час переговорів з Рабіновим, виходячи з готелю, я ненароком почув, як Тучапський просив Рабінова вмістити в рекламі його фотографію. Рабінов, не знаючи про ролю Тучапського, згоджувався. Я звернув увагу на це Троїцькому. Дійсно, в липні Рабінов прислав нам з Нью Йорку журнал з нашою рекламою ("Музікал Кур'єр" ч. 2198.) В цьому журналі поруч з хором, Слободською і Давидовою (солістки) читаємо і про Тучапського, що він так навчав "цих славних артистів", що з них виходять "вокальний орган", "симфонічна оркестра", "смичковий квартет" і др. Вийшла стара історія: Тучапський знову привласнив мою працю і все приписав собі. Тільки в цьому випадкові справа приймала нове, більш шкідливе зафарбування. Він на моїх плечах робив собі рекламу в Новому світі, куди прагнув дістатись і там лишитись назавжди. Будучи "моїм приятелем", він на моїх очах повторював те саме, спідіючись, що поки я про те довідаюсь, реклама йому вже буде зроблена. Цього разу я тим був зрушений аж до нервового потрясення. Цікаво, що "Кішка знала, чиє м'ясо з'їла". На другий день хорові видавали гроші і Тучапський з жінкою не прийшов за платнею, це сталося перший раз за три роки. На засіданні хору я, показуючи прислану рекламу, запитав Тучапського, чи не багато часом тут

про нього написано і просив його пояснити всім, як “чеські” дані дістались до Рабінова, який не цікавився його заслугами. Він почав все спихати на Рабінова, але Троїцький сказав йому: “Коли реклямується хор і диригент, вони виступають як солісти, а ви в якій ролі тут виступаєте, коли ви простий звичайнісінький хорист?” Він мовчав. Було гидко, смішно й соромно. Пізніше він був остільки нахабний, що запропонував мені: “Напиши Рабінові, щоб не реклямував мене”. Я вже не міг витримати й відчитав його, як слід. Потім я одержав від нього плаксивого листа із запевненням мене в його щирій до мене дружбі, що він завжди був чесним і нікого не обкрадав. Після такого випадку порядна людина не залишилася б в хорі ні на хвилину, а він обтерся, і як нічого не сталося...

Коли б розповідати про все, що робилось зі мною цього літа в Берліні, я не міг би того зробити. Справа в тому, що наше з'єднання не мало, як потім виявилось, щирости з боку Троїцького. З його вдачею й любов'ю до інтриг, праця в спокійних умовах для нього не була мислима. Він міг працювати тільки в каламутній воді. Людини, що так прагнула бути в болоті, я не бачив на своєму віку. Його бажання було дістатись до Америки і там знову під орудою Кириченка перейти на кабаре́тну роботу. Хоч право набору хористів належало до мене, він увесь час втручався в цю справу, інтригував, домагався, залякував, слідкував і др. Я розумів і бачив, що коли у мене в хорі не буде щирих до мене й моєї праці людей, буде знову те саме, що було до цього часу. Тому я хотів спровадити з Києва Масиченка, Аристову, Сміловську, Лебединську й Хіжнякову. А Троїцький все робив так, щоб побільшити свою “групу”. Почав проситись до хору Кириченко, за нього просив і Троїцький, але я йому сам відмовив. Тоді Троїцький почав втягати до хору своїх приятелів з старого хору. Через все це утворювалась нездорова атмосфера. Спра-

ва з хористами з Києва стояла дуже зле. Час лстів, треба було набирати хористів і розучувати репертуар. Бже почався вересень, а 16-го ми повинні були виїхати. На киян можна було б махнути рукою, але їхні розпачливі листи примушували затримуватись. Чекали їх аж до 14-го вересня. Так вони й не приїхали. Цим скористались старі співаки. Троїцький рекомендував своїх приятелів, а я знаходився на безвихідді — я потребував співаків. Так знову дістались до хору. Шандровський, із Сербії дістав Гребінецького. Треба було басів і я змушений був прийняти такого заводіяка й маняка як Костецький. Про нього варто дещо розповісти. Він був правдивою нездарою у всіх відношеннях. Колись працював в російському інтендантстві, потім у “Відділі постачання” в У.Н.Р. Через те він уважав себе великим “громадським діячем”. Про його “діяльність” ніхто не міг щось сказати. А я знав його як найбільш нездібного бурсака, мого учня, що ледвиди закінчив Київську Духовну Семінарію і то через значний голос — октавист. Він, при абсолютній тупості розуму і ослинній впертості, слабував на манію величності. Він любив різні комітети, збори, засідання, протести, протоколи й хотів скрізь бути головою. В Дюсельдорфі по розвалі хору, він пішов працювати в майни. Там покуштував смаленого вовка і почувши про контракт на Америку, просився до хору. Я написав йому, що можу прийняти його тільки співаком і під умовою, щоб він свої “громадські” експерименти припинив, підлягаючи тій формі хорового життя, яка тепер в хорі. Він згодився, а потім робив багато лиха.

Чехівський був хорий на “крикливий патріотизм”, був несталим, змінливим. Він почав моститись до хору, граючи на імені свого брата Володимира, мого товариша й приятеля та на тому, що його брат Микола, коли я виїжджав з Києва, написав мені пропуск, бо ж був комендантом міста. До того ж я не забував, що з Києва я виїхав у вагоні родини Чехівського. І через це все я

повинси був знову взяти до хору руїнника Олексу Чехівського.

М. Гребінецька, яка так улесливо просилась до хору з Польщі і підписала всі вимоги, не могла рахуватись в хорі. Випадково вона дісталась в Чехію, куди її виписали на Шевченківський вечір. Вже з Чехії вона написала мені листа в зовсім другім тоні, ніж раніше: що вона славна артистка, що з її голосом, як кажуть пражські студенти, можна об'їхати весь світ, що М. Садовський влаштовує їй концертну подорож по Чехії і що вона не може погоджуватись одержувати таку платню, як звичайна хористка. Я їй відповів, що другої від неї відповіді й не сподівався, що я не помилився, коли писав їй про хорові та свої погляди на артистів в хорі, і побажав їй світової слави й успіхів.

Запросив я ще до хору Левченка. Він не мав видатного голосу, але був людиною спокійною і тяжко страждав на фізичній праці. Бракувало ще співаків, а часу було мало й вибирати не було з кого. Я махнув на все це рукою й віддав цю справу на вирішення Троїцького. Нерви мої дійшли до того стану, що безпричинні сльози були для мене звичайним явищем. Починаючи від 1-го вересня й до самого виїзду я майже зовсім не спав. Все це безголов'я й клопіт через київську невдачу рсбили мене зовсім слабим. До того ж і репертуар не був готовий, все відкладалось до повного хору. Залишати хор без праці також не було можливим, щоб не дезорганізувати його, а в хорі ж були нові люди...

Тож, щоб відпочати та набратися сили на каторжну американську працю, я прийшов до повного знесилення. І як нарочито в останні дні американський консул затримав візування пасів, через що ми могли спізнитись і на пароплав і на концерти. Це внесло немало паніки, нервовості і страждань нікому непотрібних і шкідливих, як та капля, що переповнює чашу. Хористи обвинува-

чували Стеценка, який подібну історію викликав у Варшаві. Нарешті все якось полагодили і можна було рушати в дорогу.

Жив я увесь час в Іоганністалі під Берліном, у дуже доброї й симпатичної фразу Ляйст. Там трохи працював і злагодив Літургію.

Олександр Кошиць

Народився 12 вересня 1875 р. в селі Тарасівці, на Звенигородщині, в Україні. Учився в Духовній Семінарії і Духовній Академії в Києві. Був організатором студентських і театральних хорів, в 1918 р. був диригентом "Української Державної Капелі", а в 1919 р. диригентом "Української Республіканської Капелі". З цією УРКапелею він з доручення Директорії, Уряду УНРеспубліки, був виїхав у турне по Європі.

Помер 21 вересня 1944 р. в Вінніпезі, в Канаді, і там похований.

